

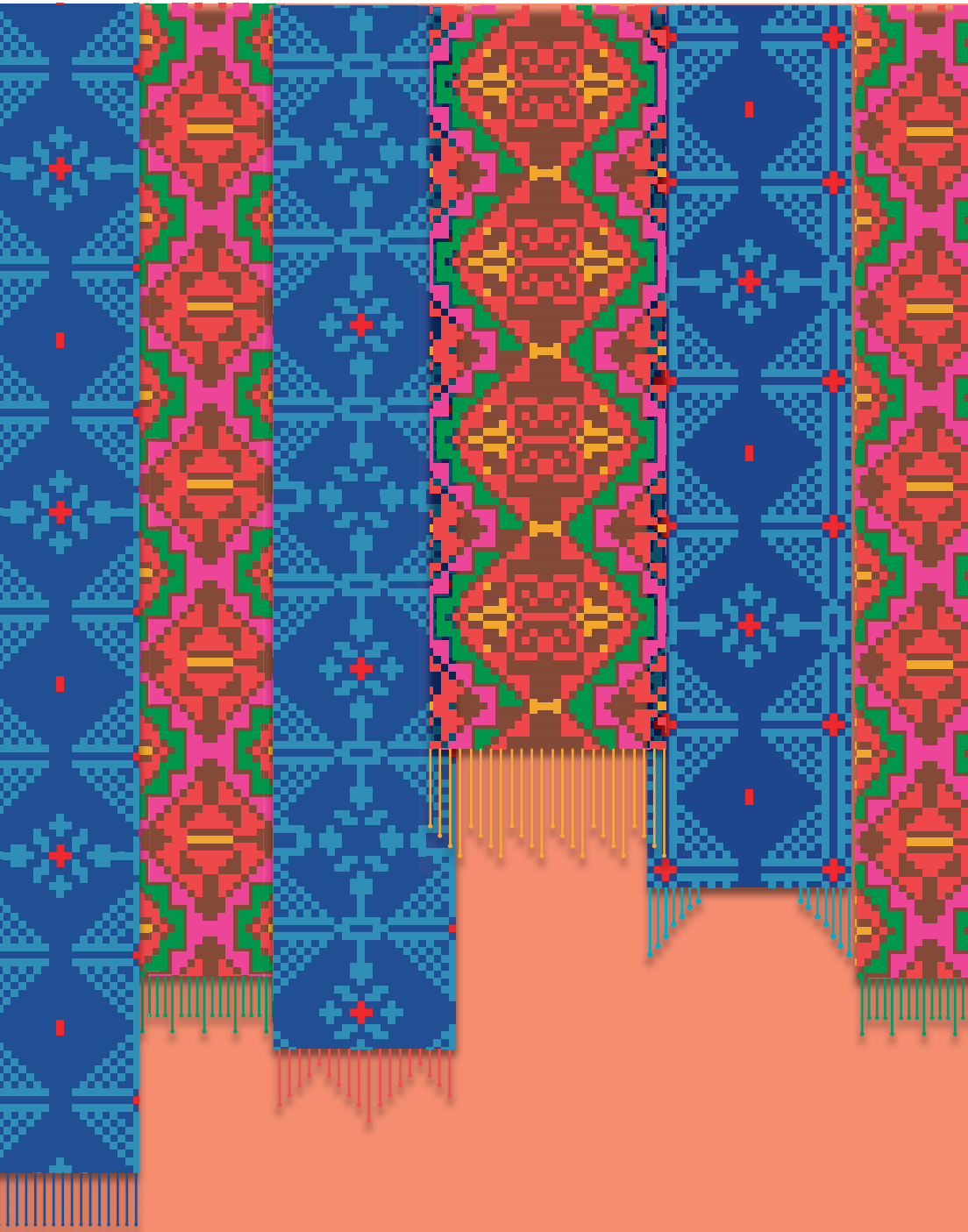
เสียง
ก้อง
จาก
|
ร้องแวง

ศาสตราจารย์พิเศษรองทอง จันทรางศุ
เรื่องเล่าจากหมู่บ้านที่ยังคงสืบสานวัฒนธรรม
ประเพณีโบราณ และกฎหมายมังรายศาสตร์

เสียงทองจากรื่องแก

เสียงก้องจากร่องแฉ • ธงทอง จันทรางศุ

พิมพ์ครั้งแรก : ตุลาคม ๒๕๖๒

ข้อมูลทางบรรณานุกรม

ธงทอง จันทรางศุ. เสียงก้องจากร่องแฉ.

กรุงเทพฯ : สถาบันเพื่อการยุติธรรมแห่งประเทศไทย (องค์การมหาชน), ๒๕๖๒. ๙๖ หน้า.

๑. สังคมวิทยาชนบท. ๒. มังรายศาสตร์. ๓. หลักนิติธรรม. I. ชื่อเรื่อง.

307.762

ISBN 978 - 616 - 92398 - 8 - 8

จัดพิมพ์โดย

สถาบันเพื่อการยุติธรรมแห่งประเทศไทย (องค์การมหาชน)

Thailand Institute of Justice (Public Organization)

๙๓/๑ อาคารจีทีเอฟ อาคารบี ชั้น ๑๕-๑๖ ถนนวิฑู

แขวงลุมพินี เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ ๑๐๓๓๐

โทรศัพท์ : ๐-๒๑๑๘-๙๔๐๐ โทรสาร : ๐-๒๑๑๘-๙๔๒๕, ๐-๒๑๑๘-๙๔๒๖

อีเมล: info@tijthailand.org

ออกแบบและจัดทำรูปเล่ม

ฝ่าย Matchon Premium Print : บริษัท มติชน จำกัด (มหาชน)

๑๒ ถนนเทศบาลนฤมาล หมู่บ้านประชานิเวศน์ ๑

แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

โทรศัพท์ ๐-๒๕๘๙-๐๐๒๐ ต่อ ๒๔๑๙ โทรสาร ๐-๒๕๙๑-๙๐๐๒

อีเมล: print.matichon@gmail.com

พิมพ์ที่

โรงพิมพ์มติชน : บริษัท มติชน จำกัด (มหาชน)

๑๒ ถนนเทศบาลนฤมาล หมู่บ้านประชานิเวศน์ ๑

แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

โทรศัพท์ ๐-๒๕๘๙-๐๐๒๐ ต่อ ๒๐๐๑ โทรสาร ๐-๒๕๙๑-๙๐๑๓

สารบัญ

คำนำ	๖
๑. พระบารมีที่ บ้านร้องแง	๑๔
๒. ล้านนาประเทศ-กฎหมายมังรายศาสตร์	๒๖
๓. เหมืองฝายเกิดจากความสามัคคี	๓๘
๔. ชื่อบ้านนามเมือง “บ้านร้องแง”	๕๒
๕. สามัคคีธรรมนำความสุข	๖๘
๖. หลักนิติธรรมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	๘๘
คณะทำงาน	๙๔
หนังสืออ้างอิง	๙๕

คำนำ

สถาบันเพื่อการยุติธรรมแห่งประเทศไทย (องค์การมหาชน) (Thailand Institute of Justice หรือ TIJ) มีพันธกิจหลักในการส่งเสริมหลักนิติธรรม เราเชื่อว่าหลักนิติธรรมเป็นพื้นฐานอันสำคัญในการสร้างสังคมที่เป็นธรรมและนำไปสู่การพัฒนาที่มีความยั่งยืนอย่างแท้จริง แต่หลักนิติธรรมนี้ย่อมไม่สามารถเกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้หากปราศจากวัฒนธรรมที่ส่งเสริมหลักการดังกล่าว ข้อสำคัญคือวัฒนธรรมเช่นว่านี้เป็นสิ่งที่ต้องปลูกฝังให้เกิดขึ้นโดยผู้คนในชุมชนและสังคม ด้วยการมีส่วนร่วมของทุกคน ไม่จำกัดอยู่แค่เพียงนักกฎหมายและผู้มีอำนาจหน้าที่ในระบบยุติธรรมเท่านั้น

ประสบการณ์และความพยายามที่จะปฏิรูประบบยุติธรรมไทยทำให้เราตระหนักว่า การสร้างสังคมที่เป็นธรรมและมีหลักนิติธรรมเป็นพื้นฐานนั้น ไม่ได้จำกัดอยู่แค่การปฏิรูปกฎหมายที่ตราขึ้นผ่านกระบวนการของรัฐสภาเท่านั้น แต่หมายรวมถึงการสร้างกฎเกณฑ์ เงื่อนไข ข้อตกลงระหว่างคนในสังคมด้วย ทั้งนี้ โดยคำนึงถึงความสำคัญและคุณค่าต่างๆ ที่จะช่วยให้เกิดความเสมอภาค และนำไปสู่ความสงบเรียบร้อยในสังคม การเคารพกฎกติกาจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อคนในสังคมเชื่อมั่นว่ากฎกติกาเช่นว่านั้นเป็นธรรม มีการ

บังคับใช้อย่างเสมอภาคกับทุกคน และเหมาะสมกับวิถีความเป็นอยู่ ความเชื่อมั่นเช่นนี้ย่อมเกิดจากความศรัทธาในระบบ ไม่ใช่ความหวาดกลัวการลงโทษหรือผลร้ายในทางอื่นที่อาจเกิดขึ้นต่อผู้ฝ่าฝืน กฎกติกาเท่านั้น

ในสภาวะสังคมปัจจุบันที่ระบบยุติธรรมกำลังถูกตั้งคำถามว่า สามารถสร้างความเชื่อมั่นให้กับประชาชนได้หรือไม่ เพียงใด และ กฎหมายยังคงความศักดิ์สิทธิ์อยู่ หรือเป็นแค่เพียงข้อความบนแผ่นกระดาษที่ไร้ความหมาย เราน่าจะได้ลองหวนกลับมามองสิ่งใกล้ตัว เช่น วัฒนธรรม ดูบ้าง เพื่อที่จะได้ค้นหาความหมายและคุณค่าที่แท้จริงของกฎหมายที่เราอาจจะเคยหรือหลงลืมไป เราอาจพบว่า ถึงแม้เวลาจะล่วงเลยไป หรือบทบัญญัติในกฎหมายบางเรื่องอาจมลายหายไป แต่วัฒนธรรมที่ก่อกำเนิดมาจากการเคารพและปฏิบัติตามกฎหมายนั้น จะยังคงหยั่งรากลึกและเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของผู้คนอยู่ก็เป็นได้ ชวนให้คิดว่ากฎที่เป็นธรรมนั้นสามารถดำรงอยู่ข้ามกาลเวลา จนกลายเป็นวัฒนธรรมที่ได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนและสังคม ถ้าจะใช้ถ้อยคำวิชาการ ก็อาจเรียกสิ่งนี้ว่า “วัฒนธรรมแห่งการเคารพกติกา” ซึ่งมีส่วนสำคัญในการช่วยส่งเสริมหลักนิติธรรมให้ยั่งยืน

ศาสตราจารย์พิเศษธงทอง จันทรางศุ ผู้มีความเชี่ยวชาญสาขาประวัติศาสตร์และกฎหมายไทยมากที่สุดคนหนึ่ง ได้เรียบเรียงหนังสือ “เสียงก้องจากร่องแวง” เล่มนี้ขึ้นเป็น “การบ้าน” ทูลเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าพัชรกิติยาภา นเรนทิราเทพยวดี กรมหลวงราชสาริณีสิริพัชร มหาวัชรราชธิดา ภายหลังจากที่เสด็จเยือนบ้านร่องแวง อำเภอปัว จังหวัดน่าน เพื่อพระราชทานเครื่องมื่อสำหรับวัดปริมาณน้ำฝนและสภาพดินฟ้าอากาศ เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๑ และในโอกาสนั้นผู้แทนชาวบ้านที่มารับเสด็จได้กราบทูล

เรื่องการใช้กฎหมายเก่าแก่อย่าง “กฎหมายมังรายศาสตร์” มาจัดการ ทรัพยากรน้ำในชุมชน อาจกล่าวได้ว่าหนังสือเล่มนี้เป็นผลมาจาก ความใส่พระทัยและพระประสงค์ที่จะให้บทเรียนเช่นว่านี้เป็นที่รับรู้ ในวงกว้างมากยิ่งขึ้น และสถาบันเพื่อการยุติธรรมแห่งประเทศไทย (องค์การมหาชน) ได้มีโอกาสสนองพระดำริด้วยการสนับสนุนการจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ โดยถือเป็นภารกิจสำคัญของสถาบันฯ ตามแนวทางในการส่งเสริมการเรียนรู้ด้านหลักนิติธรรม (rule of law education) ได้เป็นอย่างดี

นอกจากความรู้และความเชี่ยวชาญแล้ว ลีลาโวหารการเขียน อันมีเอกลักษณ์ของศาสตราจารย์พิเศษธงทอง จันทรางศุ ก็ช่วยให้ หนังสือเล่มนี้อ่านเพลินอย่างวางไม่ลง ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นคือ ผู้เขียนสามารถบอกเล่าทำให้ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในชอก หลีบของชุมชนเล็กๆ แห่งหนึ่งในประเทศไทยเป็นที่รับรู้ได้ด้วยภาษา ที่เข้าใจง่าย กฎหมายมังรายศาสตร์ที่ลึกลับไปจากความเข้าใจของ ผู้คนยุคปัจจุบันได้กลับมาเป็นเรื่องราวเล่าขานอีกครั้งหนึ่ง วัฒนธรรม การเคารพกติกาของชุมชนที่ปฏิบัติกันมาหลายชั่วอายุคนได้ถกทอ เป็นเรื่องเล่าและบทเรียนอันทรงคุณค่าต่อการพัฒนาหลักนิติธรรม ในสังคมไทย และเหมาะสมแก่ยุคสมัยเป็นอย่างยิ่งในบริบทของสังคม ไทยปัจจุบัน

สถาบันเพื่อการยุติธรรมแห่งประเทศไทยหวังเป็นอย่างยิ่งว่า “เสียงก้องจากร่องแง” จะเป็นหนังสือที่อ่านได้เพลิดเพลินและประ- เทืองปัญญาสำหรับผู้อ่านทั่วไป และช่วยเผยให้เราเห็นหลักนิติธรรม และวัฒนธรรมแห่งการเคารพกติกาในอีกแง่มุมหนึ่ง ซึ่งอาจเป็นกุญแจ สำคัญสำหรับการยกระดับความเป็นธรรมในสังคมไทย

สถาบันเพื่อการยุติธรรมแห่งประเทศไทย

เสียงทองจากรื่องแก

ภาพถ่ายผีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าพัชรกิติยาภา นเรนทิราเทพยวดี กรมหลวงราชสาริณีสิริพัชร มหาวัชรราชธิดา พระราชทานประกอบหนังสือ *เสียงท้อจากร่องแง*

ชาวบ้านร่องแงเฝ้ารับเสด็จ

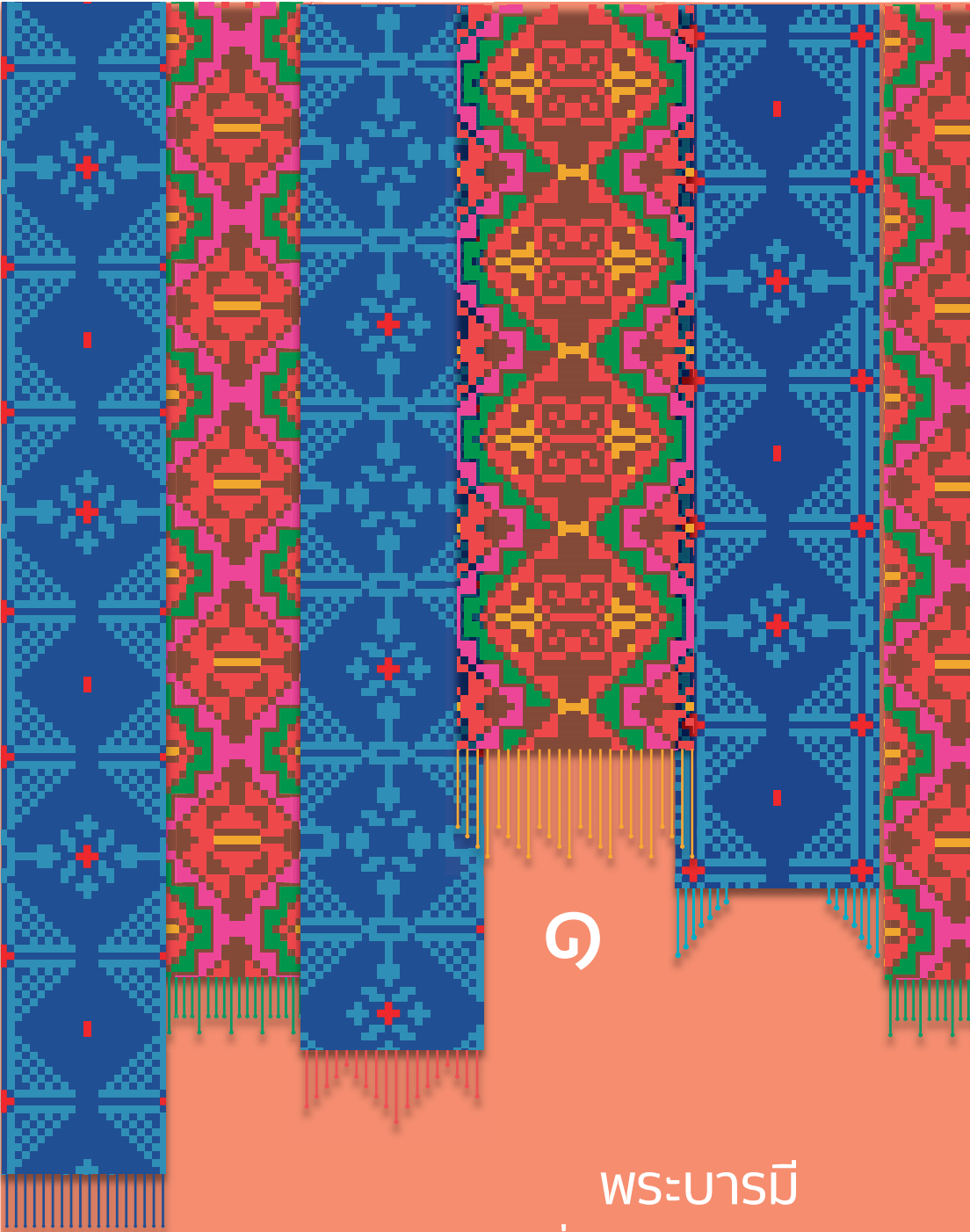
เครื่องโทรมาตรอัตโนมัติชุมชนบ้านร้องแง

เอือนไทลื้อ

เหมืองระบายน้ำบ้านร้องแง

๑

พระบารมี
ที่บ้านร้องแง

ปลายฤดูฝนใกล้จะถึงต้นฤดูหนาวของปีก่อน วันนั้นเป็นวันอังคารที่ ๙ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๖๑ ผมตื่นเช้าขึ้นด้วยความแจ่มใส ร่างกายและหัวใจพร้อมเต็มร้อยที่จะพบกับภารกิจสำคัญ ที่ทำให้ผมเดินทางจากพระนครขึ้นมาแรมคืนที่จังหวัดน่านเสียก่อนหนึ่งคืน การทำงานเช้าวันนี้จะได้ราบรื่นไม่มีปัญหาอุปสรรค เรื่องการเดินทาง ภารกิจวันนี้เป็นงานของมูลนิธิอาสาเพื่อนพึ่ง (ภาฯ) ยามยาก สภากาชาดไทย ที่พวกเราคนไทยรู้จักมักคุ้นกันดีอยู่แล้ว

นอกจากการช่วยเหลือดูแลผู้ประสบอุทกภัยซึ่งมูลนิธิฯ ได้ดำเนินการอย่างแข็งขันด้วยความร่วมมือจากผู้คนจำนวนมากมาเป็นเวลาหลายสิบปีแล้ว งานอีกด้านหนึ่งของมูลนิธิฯ ที่ผู้คนยังไม่ค่อยทราบกันมากนัก คือความพยายามที่จะป้องกันหรือบรรเทาความเสียหายที่เกิดขึ้นจากอุทกภัย ถ้าเราพอทราบล่วงหน้า ได้ว่าจะมีน้ำป่า น้ำท่วมเกิดขึ้นเมื่อใด การเตรียมการที่

จะรับมือกับเหตุที่นั่นก็ยอมทำได้ดีขึ้น รอบคอบขึ้นเป็นธรรมดา ความเสียหายและความสูญเสียก็จะได้ลดน้อยถอยลง สมัยนี้เทคโนโลยีช่วยเราได้มาก

ในวันนั้น สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าพัชรกิติยาภา นเรนทิราเทพยวดี กรมหลวงราชสาริณีสิริพัชร มหาวัชรราชธิดา ซึ่งขณะนั้นดำรงพระอิสริยยศเป็นที่พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา ประธานมูลนิธิฯ มีกำหนดการที่จะเสด็จมาพระราชทานเครื่องมือสำหรับวัดปริมาณน้ำฝนและสภาพดินฟ้าอากาศเพื่อส่งข้อมูลให้ผู้เกี่ยวข้องได้ทราบล่วงหน้าว่าจะมีเหตุอันตรายภัยธรรมชาติเกิดขึ้นหรือไม่เมื่อใด ที่หลายคนเรียกโดยย่อว่า “เครื่องโทรมาตร” ให้กับประชาชนที่บ้านร่องแง อำเภอบัว จังหวัดน่าน

เครื่องโทรมาตรนี้เป็นผลงานค้นคว้าวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีของสถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำ (องค์การมหาชน) หรือ สสน. ที่เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๖ เครื่องที่วานี้ใช้แหล่งพลังงานจากแสงอาทิตย์ ทำการตรวจวัดและส่งข้อมูลทุก ๑๐ นาที ผ่านเครือข่ายโทรศัพท์มือถือและสัญญาณดาวเทียม แล้วนำมาประมวลผลกับคอมพิวเตอร์แม่ข่าย จากนั้นก็ส่งข้อความสั้นแจ้งเตือนภัยทุกครั้งที่ตรวจพบข้อมูลที่มีแนวโน้มจะเกิดภัยธรรมชาติจากปริมาณน้ำฝนที่ตกหนักในพื้นที่ ชาวบ้านของเราเวลานี้ใช้โทรศัพท์มือถือคล่องแคล่ว ใช้เวลาเพียงไม่กี่นาทีก็คุ้นเคยกับระบบเตือนภัยนี้แล้วสบายมากครับ

ผมพร้อมด้วยกรรมการและเจ้าหน้าที่ของมูลนิธิฯ อีกหลายคนเดินทางออกจากอำเภอมืองตั้งแต่เช้าตรู่เพื่อไปรอรับเสด็จอำเภอบัวนี้ถ้านั่งรถออกจากอำเภอมืองน่านก็จะใช้เวลาเดินทางประมาณหนึ่งชั่วโมงเศษ เส้นทางมีความสวยงามน่าชมอยู่มิใช่น้อย เพราะเป็นถนนที่ลัดเลาะและมีระดับสูงต่ำไปตามภูเขาใหญ่น้อย

สถานีโทรมาตรตรวจวัดสภาพอากาศอัตโนมัติ ชุมชนบ้านร้องแง

เครื่องโทรมาตร

เสียง
ก้อง
จาก
|
ร้องแวง

ศาสตราจารย์พิเศษทอง ทองรางค์
เรื่องเล่าจากหมู่บ้านที่ยังคงสืบสานวัฒนธรรม
ประเพณีโบราณ และกฎหมายมังรายศาสตร์

ซึ่งเป็นสภาพภูมิศาสตร์ทั่วไปของเมืองน่าน ต้นหมากรากไม้สองฟากฝั่งถนนเขียวสดขึ้นเพราะได้น้ำฝนหล่อเลี้ยงมาหลายเดือนติดต่อกัน เมื่อเราเดินทางไปถึงบริเวณที่เป็นที่หมาย มีพี่น้องประชาชนมารอเฝ้ารับเสด็จเป็นจำนวนมาก ทุกคนแต่งกายสวยงาม ยิ้มแย้มสดชื่นและพร้อมเต็มทีที่จะได้เฝ้าชมพระบารมีเจ้านายพระองค์สำคัญ ผู้ทรงพระเมตตาเสด็จมาจนถึงบ้านร่องแง ในวันที่สี่สภาพสตรีหลายคนแต่งกายพื้นเมืองแบบไทลื้อทั้งงดงามและแปลกตา

จากการสอบถามพูดคุยกับผู้คนเข้าวันนั้น ผมพอจะได้ความว่า บ้านร่องแงเป็นหมู่บ้านเล็กๆ ที่ทุกคนกล่าวถึงประวัติของตัวเองด้วยความภาคภูมิใจว่าเป็น**ชาวไทลื้อ** ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์สำคัญกลุ่มหนึ่งในพื้นที่นี้และบริเวณใกล้เคียง

ตามความรู้ที่เล่าสืบต่อกันมา บรรพบุรุษที่เป็นผู้บุกเบิกมาตั้งบ้านเรือนได้เดินทางมาจากเมืองลิน ซึ่งเป็นเมืองน้อยขึ้นอยู่กับเมืองสิบสองปันนา ในดินแดนทางตอนใต้ของประเทศจีนในปัจจุบัน เมื่อมีบ้านแล้วก็ต้องมีวัด วัดที่เป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านแห่งนี้คือ**วัดร่องแง** ตามประวัติกล่าวกันว่าสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ (ปีเดียวกันกับการล่มสลายของกรุงศรีอยุธยา) อุโบสถสร้างด้วยสถาปัตยกรรมแบบไทลื้อดั้งเดิม ภายในประดิษฐานพระประธานเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยฝีมือช่างพื้นบ้าน ฝาผนังมีการเขียนภาพจิตรกรรมแบบประเพณีที่น่าสนใจเป็นพิเศษคือมีการแขวนตุ่งห้อยระย้าอยู่ตามแนวระหว่างเสาไม้ต้นใหญ่สองข้างซ้ายขวาที่นำสายตาเข้าไปสู่พระประธานและธรรมาสน์ที่ตั้งอยู่เยื้องจากพระประธานไปทางด้านซ้ายมือเล็กน้อย บรรยายาศโดยทั่วไปสงบเงียบร่มเย็น ไม่พลุกพล่าน อุโบสถเองได้รับการดูแลอนุรักษ์เป็นอย่างดีจนเคยได้รับรางวัลจากสมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์มาแล้ว ยังมีป้ายรางวัลเกียรติยศดังกล่าวติดอยู่ด้านหน้าอุโบสถ

เท่าที่สังเกตเห็นได้จากสายตา ฟันจากบริเวณที่ตั้งของบ้าน เรือนและวัดร่องแงแล้ว บริเวณโดยรอบก็เป็นทุ่งนาซึ่งช่วงเวลาขณะ นั้นไม่มีการทำนา แต่มีการปลูกผักและพืชไร่ระหว่างที่ว่างเว้นฤดูกาล ทำนาอยู่บ้าง นั่นอาจจะทำให้พอเข้าใจได้ว่าการทำมาหากินของ พี่น้องแถวบ้านร่องแงแห่งนี้ ยังคงเป็นไปตามแบบแผนดั้งเดิมตั้งแต่ ครั้งปู่ย่าตาทวด นั่นคือการทำเกษตรกรรมเป็นหลัก เหมือนกันกับ ผู้คนอีกหลายสิบล้านคนในเมืองไทย มองออกไปไกลสุดสายตา เห็นเทือกเขาที่มีความสูงไม่มากมายนักเป็นฉากหลังของภูมิประเทศ แถบนี้

รอคอยกันอยู่ไม่นานนัก สมเด็จพระเจ้าลูกเธอฯ ก็เสด็จโดย เฮลิคอปเตอร์พระที่นั่ง มาถึงลานจอดเฮลิคอปเตอร์ริมถนนใหญ่ที่อยู่ ห่างจากบ้านร่องแงไปประมาณ ๕ นาที และประทับรถยนต์พระที่นั่ง มาอยู่ที่หมายตามกำหนดเวลา ขั้นตอนพิธีการการเปิดใช้งานเครื่อง โทรมาตรพระราชทานสำหรับหมู่บ้านแห่งนี้เป็นไปอย่างเรียบง่าย และใช้เวลาไม่นานนัก จบจากเรื่องพิธีการแล้ว สมเด็จพระเจ้าลูกเธอฯ ทรงพระดำเนินทอดพระเนตรนิทรรศการที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องรวมถึงหน่วยงานในพื้นที่จัดถวาย นอกจากเจ้าหน้าที่หรือข้าราชการเป็นผู้กราบทูลรายงานแล้ว ยังมีชาวร่องแงตัวจริงเสียงจริงกราบทูล รายงานเรื่องการทำมาหากินของเขา และประเด็นสำคัญคือเรื่อง การใช้น้ำเพื่อการเกษตรในพื้นที่แห่งนี้ด้วย เรื่องที่เล่าถวายนั่นคือ เรื่องความจริงของชีวิตที่เกิดขึ้นทุกเมื่อเชื่อวัน และแน่นอนว่าย่อม อยู่ในสายพระเนตรและความสนพระทัยของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอฯ เป็นอย่างยิ่ง

ระหว่างที่ทอดพระเนตรและทรงสดับรับฟังเรื่องราวต่างๆ อยู่ นั้นเอง ช่วงหนึ่งของคำกราบทูลรายงานของคุณผู้ชายชาวร่องแง

อุโบสถ วัดร่องแง ตำบลวรรณคร อำเภอป่า จังหวัดน่าน

พระพุทธรูปปางมารวิชัย พระประธานภายในอุโบสถ วัดร่องแก่ง

ตุงห้อยระย้า ตามแนวระหว่างเสาไม้ต้นใหญ่สองข้างซ้ายขวา
ภายในอุโบสถ วัดร่องแก่ง

ธรรมาสน์ภายในอุโบสถ วัดร่องแง

ภาพจิตรกรรมภายในอุโบสถ วัดร่องแก่ง

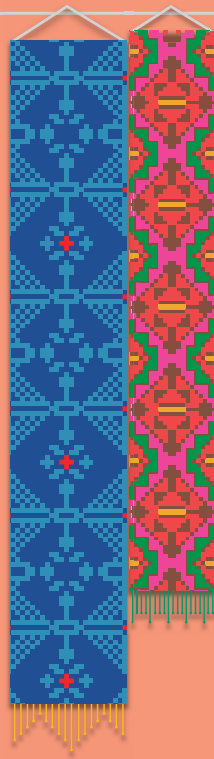
คุณผู้ชายคนนั้นก็กราบทูลขึ้นว่า การแบ่งปันและการจัดการการใช้น้ำเพื่อทำไร่ไถนาของผู้คนทั้งหลาย ใช้วิธีการตาม “หลักกฎหมายมังรายศาสตร์” และได้ทำอย่างนี้สืบเนื่องกันมาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษแล้ว เมื่อได้ทรงฟังคำกราบทูลดังนั้น สมเด็จพระเจ้าลูกเธอฯ ทรงผินพระพักตร์มาทางผมที่ยืนเฝ้าอยู่ไม่ไกลนัก เพราะทรงทราบดีว่าผมเป็นครูกฎหมายและสอนวิชาประวัติศาสตร์กฎหมายเสียด้วยพระองค์เองก็ทรงเป็นนักกฎหมายและทรงรับราชการเป็นอัยการอยู่จนถึงทุกวันนี้ พลังแย้มพระสรวลและรับสั่งทวนคำชาวร้องแฉผู้หนึ่งอีกครั้งหนึ่งว่า “กฎหมายมังรายศาสตร์!”

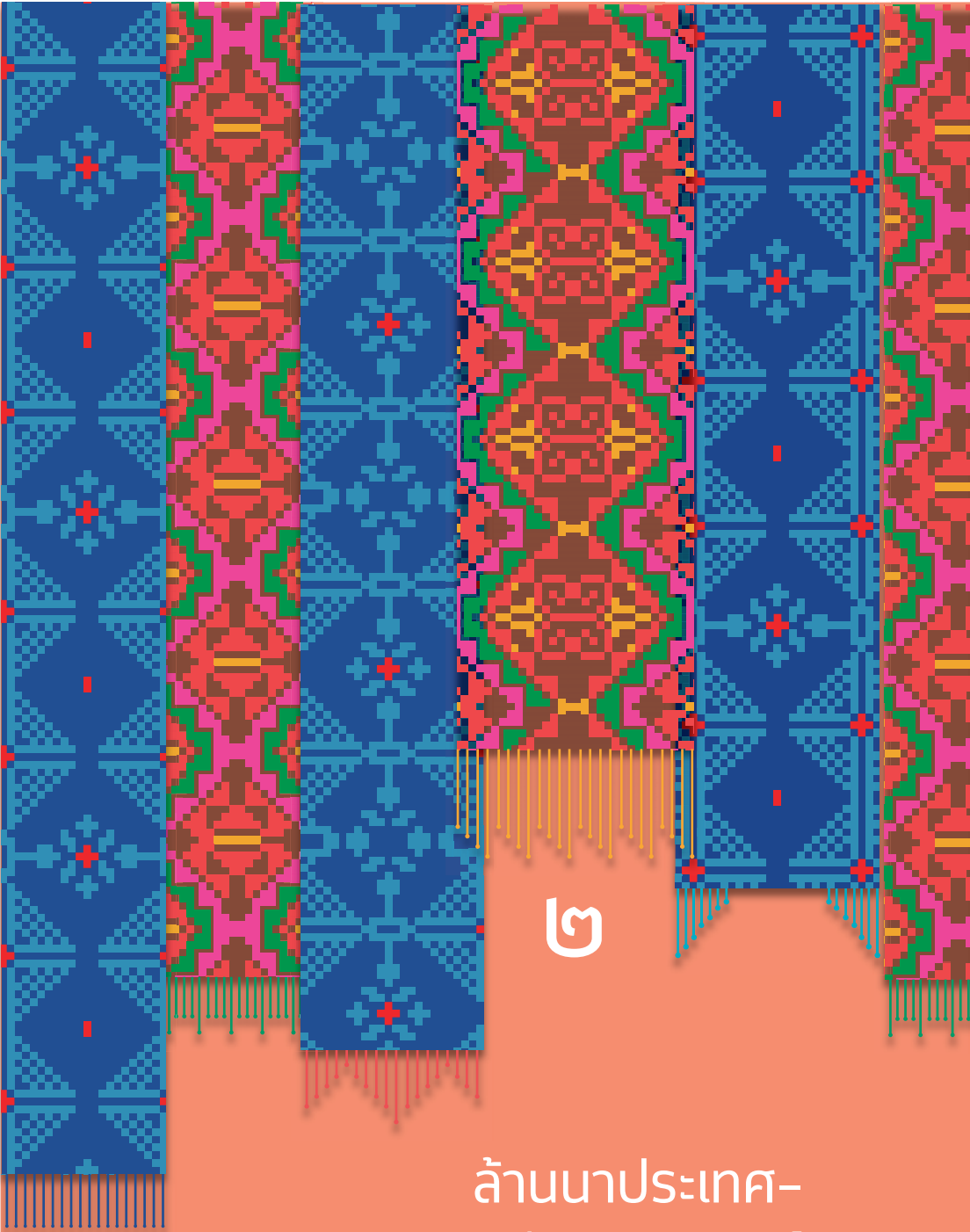
แน่นอนว่าผมเองก็พลอยตื่นเต็นไปด้วยกับเรื่องนี้ เพราะแม่จะได้เคยอ่านหนังสือมาแล้วหลายเล่มว่า กฎหมายมังรายศาสตร์ยังมีอิทธิพลอยู่มากพอสมควรในชีวิตของพี่น้องเกษตรกรทางภาคเหนือในหลายจังหวัด แต่ด้วยความที่เป็นชาวกอง ครั้งนี้จึงเป็นโอกาสแรกที่ผมได้พบเรื่องราวในเรื่องเล่าเรื่องอ่าน ในแง่มุมของภาคปฏิบัติจริงๆ บ้าง

ตลอดวันที่ทรงปฏิบัติพระกรณียกิจอยู่ในพื้นที่ ได้มีรับสั่งกับผมเพิ่มเติมว่า เรื่องการใช้กฎหมายมังรายศาสตร์ที่เป็นกฎหมายเก่าและเป็นกฎหมายจารีตประเพณีที่มีความเป็นมายาวนาน มาเป็นประโยชน์ในชีวิตยุคปัจจุบันอย่างนี้ถือเป็นเรื่องที่น่าสนใจมาก น่าจะได้มีการนำเรื่องเหล่านี้มาเล่าสู่กันฟังและใช้เป็นแบบอย่างหรือกรณีศึกษาเพื่อขยายผลได้

ผมสนองพระวาจาว่าขอรับพระราชทานเรื่องนี้ใส่เกล้าใส่กระหม่อม และได้ทำการบ้านต่อไป

ต่อไปนี่เป็นการส่งการบ้านของผมครับ

๒

ล้านนาประเทศ-
กฎหมายมังรายศาสตร์

ก่อนที่จะเข้าไปเดินเที่ยวชมบ้านร่องแงซึ่งเป็นพื้นที่เป้าหมายสำคัญของการทำกรบ้านครั้งนี้ ผมอยากจะชวนท่านผู้อ่านซึ่งมีมาเลียบเมือง มาทำความรู้จักกันกับคำสำคัญสองคำ คือคำว่า “ล้านนา” คำหนึ่ง และ “กฎหมายมังรายศาสตร์” อีกคำหนึ่งเสียก่อน หลายท่านอาจจะมีความรู้ที่ลึกซึ้งเกี่ยวกับทั้งสองเรื่องนี้อยู่แล้ว ก็ต้องขอภัยที่จะนำมะพร้าวหัวมาขยสวณ และขอเกริ่นความไว้ในเบื้องต้นด้วยว่า ความรู้เหล่านี้มีท่านผู้ใหญ่และนักวิชาการหลายท่านได้พูดได้เขียนไว้ในหนังสือหลายเล่มแล้ว ผมทำหน้าที่ได้ก็แต่เพียงคัดย่อความรู้ที่ครูบาอาจารย์เหล่านั้นได้อธิบายมาแต่ก่อน และมาเรียบเรียงไว้เพื่อความเข้าใจที่จะได้เห็นภาพรวมก่อนที่จะได้เห็นภาพเล็กของบ้านร่องแงต่อไป

ล้านนา หมายถึงอะไร

คำว่า “ล้านนา” นี้ ศาสตราจารย์เกียรติคุณศรีสวัสดิ์ อ่องสกุล ผู้เชี่ยวชาญเรื่องประวัติศาสตร์ท้องถิ่นล้านนาแห่งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้อธิบายไว้ในหนังสือเรื่อง *ประวัติศาสตร์ล้านนาฉบับสมบูรณ์* ว่า

“...ล้านนา หมายถึงดินแดนที่มีนามมากมาย ประมาณนับได้เป็นจำนวนล้าน เป็นคำคู่กับล้านช้าง คือดินแดนที่มีช้างนับล้านตัว ตั้งแต่ทศวรรษ ๒๕๒๐ ‘ล้านนา’ ได้รับการยอมรับว่าเป็นคำที่ถูกต้อง (มิใช่ล้านนา) ความเข้าใจผิดนั้นมีเหตุสองประการ ประการแรกในอดีตไม่เคร่งครัดการใส่วรรณยุกต์ ประการที่สองพระบรมราชวินิจฉัยของรัชกาลที่ ๕ ว่า ‘ลานนา หมายถึง ทำเลทำนา’ คู่กับลานช้าง เพราะเชื่อว่า ‘เมืองหลวงพระบางเป็นที่เขาห้วยป่าดง ทำนองจะมีช้างมาก’ หลังจากนั้นมาคำว่า ลานนา ก็ใช้ในกรุงเทพฯ และแพร่หลายไปทั่วประเทศสยาม โดยใช้ในหนังสือแบบเรียนและเอกสารวิชาการต่างๆ คำว่า ลานนา จึงใช้กันมาเป็นเวลาเกือบหนึ่งศตวรรษ...”

คำถามที่เราทุกคนคงอยากรู้ต่อไปคือคำถามว่า ดินแดนที่เรียกว่าล้านนาในอดีตนี้มีขอบเขตกว้างใหญ่ไพศาลสักเพียงใด ในทางวิชาการแล้วถือกันว่าดินแดนที่เรียกว่าล้านนามีอาณาเขตทางทิศเหนือจรดเมืองเชียงรุ่ง (หรือเมืองจันทอง ปัจจุบันอยู่ในมณฑลยูนนานทางตอนใต้ของสาธารณรัฐประชาชนจีน) ทิศตะวันออกจรดแม่น้ำโขง ติดต่อกับอาณาจักรล้านช้าง (ดินแดนส่วนหนึ่งที่เป็นสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวทุกวันนี้) ทิศใต้จรดกับรัฐสุโขทัย ซึ่งเป็นอีกรัฐหนึ่งที่มีอายุร่วมสมัยกับดินแดนล้านนา ตำบลที่เป็นแดนต่อแดนคือเมืองตากหรืออำเภอบ้านตากในปัจจุบัน ส่วน

ทิศตะวันตกกว้างไกลไปจนจรดแม่น้ำสาละวินติดต่อกับรัฐฉานใน
สาธารณรัฐแห่งสหภาพพม่า (เมียนมาร์)

จากที่อธิบายมานี่คงพอเห็นได้แล้วนะครับว่า ดินแดนล้านนา
ครั้งโน้นมีความกว้างใหญ่ไพศาลพอสมควร และปัจจุบันก็คือดินแดน
ที่อยู่ในประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน เมียนมาร์ ลาว และประเทศ
ไทย ต่อเนื่องกัน และต้องทำความเข้าใจตกลงกันเสียก่อนว่า ประเทศ
ทั้งสี่ที่ออกชื่อไปข้างต้นนั้น เป็นการกล่าวชื่อประเทศตามข้อเท็จจริง
ปัจจุบัน แต่เมื่อหลายร้อยปีก่อน เราไม่อาจกล่าวได้ว่ามีประเทศที่เป็น
“รัฐชาติ” อย่างนี้เกิดขึ้นแล้ว

หากแต่ข้อเท็จจริงในครั้งนั้นคงต้องพูดว่า ในดินแดนที่เป็น
ล้านนาดังที่กล่าวมาข้างต้นก็ดี หรือในดินแดนอื่นที่อยู่ใกล้เคียงกัน
ในภูมิภาคนี้ก็ดี มีอาณาจักรใหญ่น้อยที่อาจเรียกได้ว่าเป็น “นครรัฐ”
เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปเป็นจำนวนมาก

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ ในดินแดนที่เราเรียกว่าล้านนาที่มี
อาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาลนี้ มีบางนครรัฐที่ตกอยู่ในอำนาจของ
นครรัฐที่มีกำลังแห่งอำนาจเหนือกว่า ครั้นได้จังหวะมีโอกาส ก็
ประกาศตนเป็นอิสระ แต่ละนครรัฐเป็นมิตรไมตรีกันบ้าง เป็นศึก
สงครามกันบ้าง และบ่อยครั้งที่มีการเชื่อมสัมพันธ์ระหว่างนครรัฐ
ที่ตั้งอยู่ในดินแดนล้านนาโดยการแต่งงานหรือการเสกสมรสระหว่าง
เจ้านายชั้นสูงต่างนครกัน อธิบายเปรียบเทียบให้เข้าใจง่ายก็ให้นึก
ถึงแคว้นแคว้นต่างๆ ในทวีปยุโรปเมื่อสองร้อยหรือสามร้อยปีก่อน
เขาก็ทำอย่างเดียวกันนี้ ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจที่เจ้านายในทวีป
ยุโรปท่านเป็นพระญาติกันเกือบหมดทวีป

ภูมิประเทศของดินแดนล้านนามีลักษณะเฉพาะของตัวเอง
แน่นอนครับว่าไม่ได้มีสภาพเป็นที่ราบลุ่มอย่างภาคกลาง ซึ่งมองหา
ภูเขาได้ยากเย็นเต็มที หากแต่ดินแดนในแถบนี้ภูมิประเทศเป็นเทือก

เขาใหญ่น้อยที่ต่อเนื่องมาจากเทือกเขาในประเทศเพื่อนบ้านทั้งจากฝั่งเมียนมาร์และจากมณฑลยูนนานของจีน

เมื่อเราเดินทางจากภาคกลางขึ้นไปภาคเหนือจะเห็นความแตกต่างในข้อนี้ได้ชัดเจน ดินแดนส่วนใหญ่ของพื้นที่ที่เรียกว่าล้านนาเป็นภูเขาใหญ่น้อย ที่ส่วนมากเป็นแนวขนานกันตามแนวเหนือ-ใต้ พื้นที่ตรงกลางระหว่างแนวเขามีลักษณะแคบและถูกบังคับให้อยู่ในแนวเหนือ-ใต้เช่นเดียวกัน สภาพภูมิประเทศอย่างนี้กระทบไปจนถึงเส้นทางเดินของแม่น้ำสำคัญ เช่น แม่น้ำปิง แม่น้ำวัง แม่น้ำยม และแม่น้ำน่าน แม่น้ำทุกสายก็ไหลลงสู่ปลายทางที่ที่ราบลุ่มภาคกลางตามแนวเหนือ-ใต้ไม่ผิดกัน

ด้วยสภาพทางภูมิศาสตร์เช่นนี้ บริเวณที่จะเป็นที่อยู่อาศัยและทำมาหากินสำคัญของผู้คนในดินแดนล้านนาแต่ครั้งโบราณคือบริเวณที่ราบซึ่งมีลักษณะเป็นแอ่งอยู่ระหว่างภูเขา แอ่งที่มีชื่อเรียกทางวิชาการว่า “แอ่งเชียงใหม่-ลำพูน” เป็นหุบเขากว้างใหญ่ที่มีความอุดมสมบูรณ์มากกว่าแอ่งอื่นๆ จึงไม่น่าแปลกใจที่เมืองเชียงใหม่สามารถตั้งมั่นเป็นเมืองสำคัญและเป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจปกครองของดินแดนล้านนามาแต่ไหนแต่ไร

กฎหมายมัยราชศาสตร์ หลักในการปกครองล้านนา

เมื่ออธิบายสภาพภูมิประเทศอย่างนี้แล้ว ย่อมเป็นที่เข้าใจได้ว่า ดินแดนที่เป็นที่ตั้งของเมืองน่าน และพื้นที่ใกล้เคียงซึ่งหมายความรวมถึงบ้านร่องแงที่เราจะได้กล่าวต่อไปด้วยนั้น ตั้งอยู่ในพื้นที่ราบที่มีบริเวณไม่กว้างใหญ่นัก ไม่ได้มีชื่อทางวิชาการที่เรียกว่าแอ่งนั้น แอ่งนี้เป็นการเฉพาะ เมื่อผู้คนที่ทั้งหลายทำมาหากินโดยการเพาะปลูก

ทำการเกษตร การบริหารจัดการเรื่องน้ำกินน้ำใช้ให้พอเพียงจึงเป็นเรื่องที่มีความสำคัญถึงขั้นคอขาดบาดตายเลยทีเดียวได้ ถ้าบริหารจัดการไม่ดีแล้วเรื่องต้องยุ่งแน่ครับ

ด้วยเรื่องราวทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ที่เป็นมาอย่างนี้ เมืองเชียงใหม่ซึ่งตั้งอยู่ในตำแหน่งที่มีชัยภูมิสุดพิเศษคืออยู่ตรงกลางของบริเวณแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน จึงมีฐานะเป็นเมืองที่มีบทบาทนำในอาณาจักรล้านนาอยู่เสมอ แม้เมืองน่านจะอยู่ห่างจากเมืองเชียงใหม่พอสมควร แต่ “รัศมี” ของเมืองเชียงใหม่ในฐานะที่เป็นเมืองที่มีความเจริญรุ่งเรืองยิ่งกว่าเมืองอื่นใดในดินแดนแถบนี้ก็ส่องสว่างมาจนถึงเมืองน่านอยู่ดี แบบแผนการปกครอง กฎหมายจารีตประเพณี หรือธรรมเนียมบ้านเมืองที่เมืองเชียงใหม่หรือเมืองทั้งปวงในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ได้ยึดถือปฏิบัติเป็นวิถีปกครองและวิถีชีวิต ย่อมส่งอิทธิพลมาถึงเมืองน่านและผู้คนที่อยู่อาศัยในเมืองน่านและพื้นที่ใกล้เคียงเป็นธรรมดา

เรื่องหนึ่งที่ชาวน่าน บ้านร้องแงได้รับอิทธิพลมาจากเมืองเชียงใหม่ จะโดยรู้สึกตัวหรือไม่ก็ตาม และตั้งแต่เมื่อไรก็ไม่มีการกำหนดเวลาได้แน่นอน นั่นคือสิ่งที่เรียกว่า “กฎหมายมังรายศาสตร์” อันเป็นกฎหมายโบราณที่พญามังราย พระเจ้าแผ่นดินผู้ครองนครเชียงใหม่โปรดให้รวบรวมและเขียนขึ้นสำหรับเป็นหลักฐานในการปกครองและตัดสินคดีความเมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๕ ร่วมยุคร่วมสมัยกันกับพ่อขุนรามคำแหงมหาราชที่เรารู้จักและได้ยिनพระนามกันอยู่เสมอแล้ว และว่ากันว่าทั้งสองพระองค์ก็ทรงเป็นพระสหายกันด้วย

เอกสารนี้บางทีก็เรียกชื่อต่างไปว่า “มังรายศาสตร์” บ้าง “วินิจฉัยมังราย” บ้าง กล่าวเฉพาะชื่อหลังที่เรียกว่า “วินิจฉัยมังราย” นี้ชวนให้เข้าใจได้ว่าเป็นการเก็บรวบรวมคำวินิจฉัยที่พญามังรายทรงวินิจฉัยตัดสินคดีต่างๆ แล้วมาประมวลเข้าเป็นเอกสารเพื่อถือเป็น

แนวทางในการตัดสินใจตัดสินคดีความที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันต่อไปในวันข้างหน้า

น่าสนุกและน่าสนใจที่จะทราบต่อไปด้วยครับว่า ต้นฉบับหนังสือกฎหมายมังรายศาสตร์นี้มีหลายสำนวน ส่วนใหญ่มีเนื้อหาต้องตรงกัน แต่อาจจะมีความผิดเพี้ยนกันไปบ้างในรายละเอียดบางประการซึ่งก็เป็นธรรมดาที่สามารถเข้าใจได้ เพราะหนังสือเหล่านี้เด็กรุ่นปัจจุบันก็จะบอกว่าเป็น “หนังสือทำมือ” คือใช้วิธีคัดลอกกันต่อๆ มา ไม่ได้พิมพ์เป็นเล่มหนังสืออย่างที่เราคุ่นเคย เพราะในสมัยนั้นยังไม่มีโรงพิมพ์เกิดขึ้นในเมืองไทย

ต้นฉบับกฎหมายมังรายศาสตร์ที่นิยมอ้างอิงกันคว่ากันอยู่เสมอ ได้แก่ **ฉบับเส้าไห้** และ **ฉบับวัดเชียงมั่น** ฉบับหลังนั้นพบที่วัดเชียงมั่น (หรือวัดเชียงมั่น) จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งก็ไม่ใช่เรื่องแปลกอะไร เพราะจุดกำหนดดั้งเดิมของกฎหมายนี้ก็อยู่ที่เชียงใหม่มาตั้งแต่ว่างแล้ว แต่ฉบับวัดเส้าไห้มีสิทธิ์พบที่อำเภอเส้าไห้ จังหวัดสระบุรี น่าแปลกใจใหม่ครับว่าทำไมจึงมีกฎหมายของดินแดนล้านนามาปรากฏอยู่ที่สระบุรีได้

เรื่องคือว่า ในครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์ มีการอพยพโยกย้ายครอบครัวผู้คนจากดินแดนล้านนาลงมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในภาคกลางรวมทั้งบริเวณอำเภอเส้าไห้ที่นั่นด้วย ผู้คนที่อพยพลงมาได้นำกฎหมายมังรายศาสตร์ติดตัวลงมาด้วย ส่วนกฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับที่ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ผู้เป็นปราชญ์ในเรื่องจารึกโบราณถอดความเรียบเรียงเป็นภาษาปัจจุบัน เป็นฉบับที่คัดลอกหรือเขียนขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๒ ตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช นับถอยหลังจากวันนี้ขึ้นไปก็เป็นเวลา ๒๒๐ ปีแล้ว

ยังมีกฎหมายมังรายศาสตร์อีกสำนวนหนึ่ง ที่กรมชลประทาน

มั่งรายศาสตร์

ดร. ประเสริฐ ฌ นคร
เรียบเรียงเป็นภาษาปัจจุบัน

พิมพ์เมื่อในงานพระราชทานเพลิงศพ
หลวงโศทรกิตยานุพัทธ์ (ฮาล่า โศทรกิตย์)
ณ เมรุวัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน
วันอาทิตย์ที่ ๔ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๑๔

กฎหมายมั่งรายศาสตร์ฉบับเส้าให้

กฎหมาย
ของ
พระเจ้าเม็งรายมหาราช
พระยาเจ้าแห่งล้านนาไทย

กรมศิลปากร
8 กย. 2510

กฎหมายมั่งรายศาสตร์ฉบับวัดเชียงมั่น

วัดเชียงมั่น (หรือวัดเชียงมัน)
จังหวัดเชียงใหม่

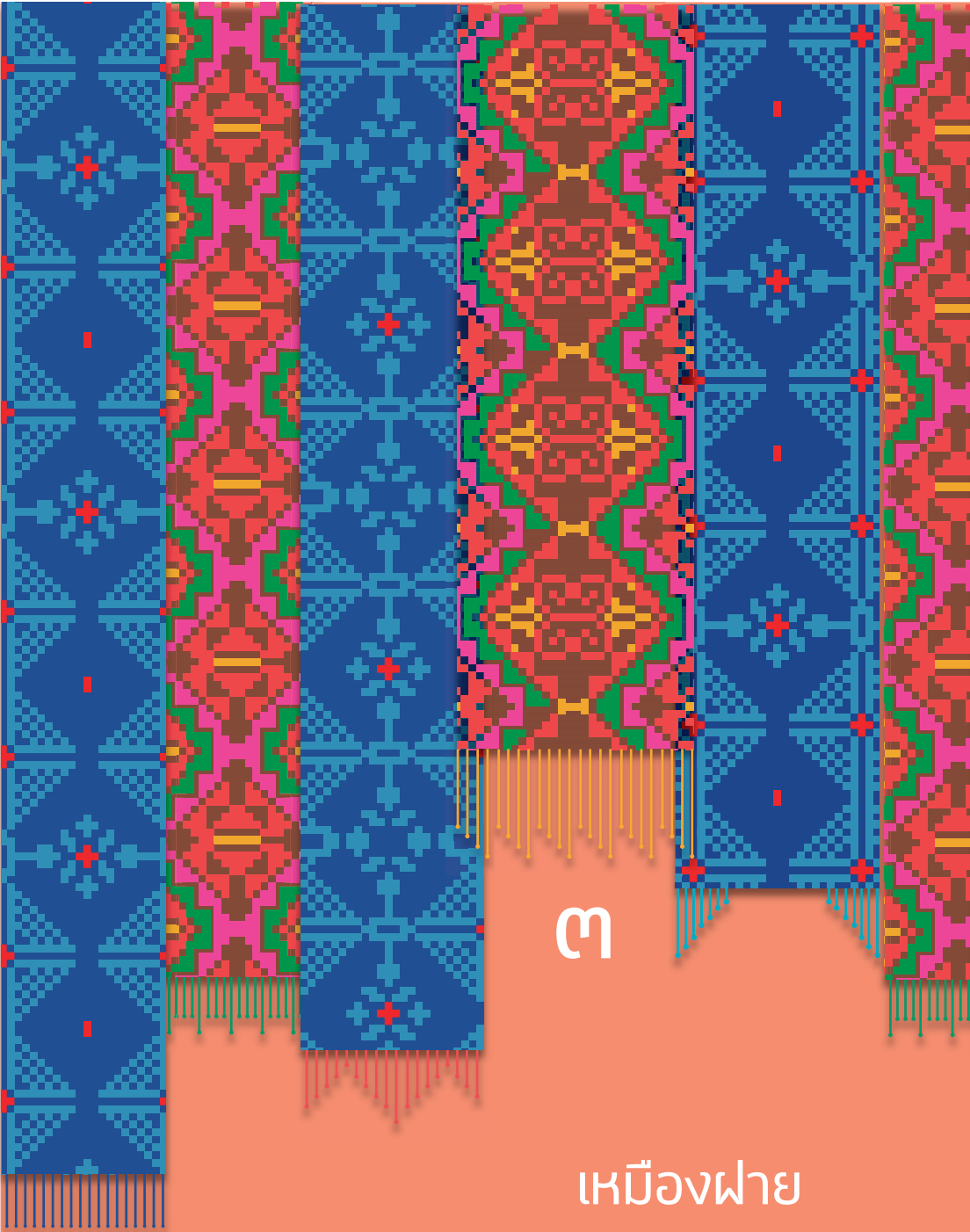
ได้เคยพิมพ์เผยแพร่ในหนังสือชื่อ กฎหมายของพระเจ้าเม็งราย มหาราช พระยาเจ้าแห่งล้านนาไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐ โดยได้รับ ต้นฉบับมาจากอาจารย์ไกรศรี นิมมานเหมินท์ และพระมหากมด โชติมัณโต แห่งวัดสันป่าก่อย อำเภอมือง จังหวัดเชียงใหม่ ได้ ถอดความเป็นภาษาไทยไว้ กรมชลประทานได้ยกย่องไว้ในกรมพิมพ์ ครั้งนั้นว่า “...เป็นการแสดงให้เห็นว่ากิจการชลประทานซึ่งกำลัง เจริญรุดหน้าอยู่ในปัจจุบันนี้ ได้เป็นที่รู้จักกันมานานับร้อยปีแล้ว...” ผม ได้อ่านกฎหมายมังรายศาสตร์ล้านวนนี้แล้ว พบว่ามีเนื้อความหลัก เหมือนกันกับล้านวนอื่นๆ ในอีกหลายแหล่งครับ

อย่าลืมนะครับว่า ในยุคสมัยที่พระเจ้าแผ่นดินเช่นพญามังราย มีอำนาจสิทธิขาดในการปกครองบ้านเมืองในระบอบที่เรียกอย่าง ปัจจุบันว่า “สมบูรณาญาสิทธิราชย์” คำสั่งของพระเจ้าแผ่นดิน ไม่ว่าจะ เป็นคำสั่งที่เป็นลายลักษณ์อักษร หรือเพียงออกพระโอษฐ์เป็น ถ้อยพระวาจา ก็มีฐานะเป็นกฎหมายของบ้านเมืองไม่แตกต่างกัน หลักการนี้ได้ใช้ต่อเนื่องมาในเมืองไทยของเราจนกระทั่งสิ้นสุดสมัย ราชธานีไทย

ถ้านี้กว่ากฎหมายที่เขียนเมื่อประมาณ ๘๐๐ ปีก่อน แล้ว คัดลอกกันต่อๆ มา จนถึงฉบับสุดท้ายที่ค้นพบคือฉบับที่เขียนขึ้น เมื่อ ๒๒๐ ปีมาแล้ว ยังคงใช้เป็นวิถีแห่งชีวิตอยู่ในชุมชนบ้านร่องแง จังหวัดน่าน และอีกหลายๆ แห่งในดินแดนที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า ล้านนา เช่น อีกหลายอำเภอในจังหวัดเชียงใหม่มาจนถึงปัจจุบันนี้

เรื่องแบบนี้ก็ควรอัศจรรย์ใจมิใช่น้อย ว่ากฎหมายที่พญามังราย หรือพระเจ้ามังรายทรงบัญญัติขึ้น ยังไม่หายไปจากโลก และที่สำคัญ คือยังเป็นกฎหมายที่ตอบคำถามทันยุคทันสมัยอยู่เลยครับ

เล่นเอานักกฎหมายหรือนักนิติบัญญัติรุ่นปัจจุบันต้องคิด หนักถ้าจะทำแข่งกันคนเดียว

๓

หม็องฝาย
เกิดจากความสามัคคี

เป็นข้อเท็จจริงที่รู้จักกันอยู่โดยทั่วไปแล้วว่าคนไทยทุกภูมิภาคกินข้าวเป็นอาหารประจำวัน เหมือนอย่างฝรั่งหลายประเทศกินขนมปังวันละมือสองมือ คนไทยกินอาหารอย่างอื่นก็ไม่อึดอัดใจเหมือนกินข้าวครบ ถ้าไม่ได้กินข้าวหลายวันนี่เรื่องใหญ่ถึงล้มถึงตายกันเลยทีเดียว เหมือนอย่างที่มีสำนวนบอกไว้ว่า “อดข้าวดอกกะเจ้าชีวิตวายไม่ตายดอกเพราะอดเสนาหา” นั่นอย่างไรครับ

ข้าวที่คนไทยบริโภคนั้นอาจแบ่งได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ คือข้าวเจ้าและข้าวเหนียว หากกล่าวถึงดินแดนในแถบล้านนา เป็นที่ทราบกันดีว่าข้าวเหนียวเป็นอาหารที่ได้รับความนิยมมากกว่าข้าวเจ้า

จากหลักฐานโบราณคดีที่ค้นพบในหลายแหล่งทั่วประเทศไทยน่าจะพอกล่าวได้ว่าดินแดนที่เป็นประเทศไทยทุกวันนี้มีการปลูกข้าวมาเป็นเวลานานนับพันปีแล้ว ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์มาจนถึงสมัยประวัติศาสตร์เสียด้วยซ้ำ ข้าวที่ปลูกกันมาแต่เดิมนั้นมีทั้งข้าวเมล็ด

ใหญ่ซึ่งเป็นข้าวไร่ที่ปลูกในพื้นที่สูงหรือข้าวเหนียวที่เป็นข้าวนาดำ ต่อมาภายหลังพื้นที่ภาคกลางจึงมีการปลูกข้าวเมล็ดเรียวยาวหรือข้าวเจ้ามากขึ้น ขณะที่พื้นที่ภาคเหนือโดยเฉพาะอย่างยิ่งในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน และน่าจะล่องเลยมาจนถึงพื้นที่จังหวัดน่านและบริเวณใกล้เคียงด้วย มีความนิยมปลูกข้าวเหนียวเป็นพืชผลหลัก

การทำนาข้าวเหนียวหรือนาอะไร่ก็แล้วแต่ นอกจากกำลังแรงงานแล้วยังต้องการปัจจัยสำคัญ ๒ อย่าง คือ ที่ดินและน้ำเพื่อการเพาะปลูก ถ้าเราย้อนกลับไปดูกฎหมายเก่าตั้งแต่ครั้งโบราณ มีกฎหมายมังรายศาสตร์ที่เราได้เคยกล่าวมาบ้างแล้วและกฎหมายท้องถิ่นล้านนาที่มีชื่อแตกต่างกันไปอีกหลายฉบับที่มีเนื้อหาใกล้เคียงกัน ต่างมีความจำเป็นต้องวางหลักเกณฑ์ในเรื่องการใช้ที่ดินและการจัดสรรน้ำเพื่อการเกษตรให้ชัดเจนทั้งสิ้น

มีผู้ทำการศึกษาไว้ใน รายงานการวิจัยวิเคราะห์กฎหมายล้านนาโบราณ โดยอาจารย์ลมูล จันทน์หอม อาจารย์ภาควิชาภาษาไทย วิทยาลัยครูเชียงใหม่ เมื่อกว่า ๓๐ ปีมาแล้ว (พ.ศ. ๒๕๒๙) พบว่ามีกฎหมายท้องถิ่นล้านนาที่มีได้ใช้ชื่อว่ากฎหมายมังรายศาสตร์ แต่มีเนื้อหาทำนองเดียวกันอีกหลายฉบับ ได้แก่ กฎหมายโคสวราชฎีธรรมศาสตร์หลวง กฎหมายวัดกาศา หัตถกัมมวินิจจัยบาลีฎีการวมธรรมศาสตร์สรรพสอน ธรรมศาสตร์ปากกอง และกฎหมายพระเจ้าน่าน

เนื้อหาของกฎหมายเหล่านี้มีลักษณะใกล้เคียงกันมาก และเมื่อเวลาผ่านไปเนิ่นนานนับร้อยปี ชาวนาที่ยึดถือการปฏิบัติตามกฎหมายเหล่านี้เป็นวิถีชีวิตก็จำไม่ได้เสียแล้วว่าสิ่งที่ตนเองยึดถือปฏิบัติมาจากครั้งปู่ย่าตายาย มีที่มาจากกฎหมายชื่ออะไรเล่มใด รู้แต่ว่าได้ทำอย่างนี้มาหลายชั่วคน ใครๆ ก็รู้และก็ปฏิบัติเหมือนกัน เมื่อทำแล้วก็เกิดความสงบสุขขึ้นในชุมชนในหมู่บ้าน

เรื่องอย่างนี้น่าคิดอยู่ไม่ใช่หน่อยว่า ถ้ากฎหมายเป็นกฎหมายที่มีคุณภาพ เป็นธรรม และเป็นกฎหมายที่ประชาชนยอมรับนับถือว่ามีขึ้นเพื่อประโยชน์ของเขา สามารถแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในชีวิตให้เขาได้ การเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร หรือเป็นเพียงจารีตประเพณีที่ทรงจำสืบเนื่องกันต่อมา ก็ไม่ใช่ปัญหาใหญ่ที่คอขาดบาดตายเสียแล้ว

กฎหมายที่อยู่ในใจดีกว่ากฎหมายที่อยู่บนกระดาษตั้งมากมาย จริงไหมครับ

ประเภทของนา ในล้านนา

เรามาคูยกกันเรื่องทำนาต่อดีกว่า เมื่อกันเราพูดต่างกันอยู่ตรงที่ว่า การทำนานั้นต้องการปัจจัยพื้นฐานคือที่ดินและน้ำ สองอย่างนี้ขาดไปอย่างใดอย่างหนึ่ง นาก็ไม่เป็นนา

ข้อมูลจากหนังสือเรื่อง *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจวัฒนธรรมแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน* ของรัตนภาพร เศรษฐสุกุล ซึ่งเป็นผลงานที่ได้รับทุนสนับสนุนจากฝ่ายชุมชนและสังคม สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยพิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๒ เล่าถึงเรื่องระบบการใช้ที่ดินในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ว่านาในพื้นที่ดังกล่าวแบ่งเป็น ๓ ประเภทคือ

๑. **นาหลวง** คือนาของกษัตริย์ ผลผลิตทั้งหมดเป็นของกษัตริย์ โดยมีไพร่เป็นแรงงานทั้งหมด

๒. **นาขุม** หรือนาขุมราชการ เป็นนาที่กษัตริย์มอบให้ขุนนางข้าราชการเพื่อรับประโยชน์จากผลผลิตและแรงงานของไพร่ นาประเภทนี้ไม่สามารถกลับไปนาและไม่ให้สืบมรดก สันนิษฐานว่านา

ขุมนี้คือนาที่แต่ละหมู่บ้านเป็นเจ้าของ แต่ต้องส่งส่วยให้เจ้านายทำว
ขุนที่กินนาของหมู่บ้านนั้นๆ

๓. **นาวัด** เป็นนาที่ได้รับกัลปนาจากกษัตริย์ ขุนนางข้าราชการ
หรือชาวบ้านที่ได้รับอนุญาตจากกษัตริย์ ผลผลิตและแรงงานใช้
ประโยชน์สำหรับวัดและพระภิกษุสงฆ์ กฎหมายระบุนำห้ามกัลปนา
นาขุนราชการ แต่หากได้ขออนุญาตหรือขอซื้อจากกษัตริย์ก็สามารถ
กัลปนาได้ หากจะถางป่าทำนาเพื่อถวายวัดก็ต้องขออนุญาตจาก
กษัตริย์ก่อนเช่นกัน

ขออนุญาตขยายความคำว่า “**กัลปนา**” สักนิดนะครับ คำนี้
เป็นคำเก่าในระบบกฎหมายของไทย *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตย
สถาน พ.ศ. ๒๕๕๔* อธิบายให้ความหมายว่า หมายถึง ที่ดินหรือ
สิ่งอื่นเช่นอาคารซึ่งเจ้าของอุทิศผลประโยชน์ให้แก่วัดหรือศาสนา
ขยายความต่อไปว่า ประเทศไทยของเราเป็นดินแดนที่ประชาชน
เคารพนับถือพระพุทธศาสนาเป็นหลักชัยของชีวิต เพื่อทำนุบำรุง
พระศาสนา และเป็นการสร้างบุญกุศลที่ถาวรยั่งยืน

มีธรรมเนียมครั้งเก่าที่พระเจ้าแผ่นดินหรือผู้มีฐานะจะยกที่ดิน
เป็น “กัลปนา” ให้แก่วัดนั้นวัดนี้ พูดอย่างนักกฎหมายปัจจุบันก็ต้อง
บอกว่ากรรมสิทธิ์ยังไม่ขาดไปจากเจ้าของที่แท้คือพระเจ้าแผ่นดิน
หรือผู้ที่ยกที่ดินให้เป็นกัลปนา วัดไม่ได้มีฐานะเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์
ที่ดิน เพียงแต่ได้รับประโยชน์ที่เกิดมีขึ้นจากใครก็แล้วแต่ที่เข้ามาทำ
มาหากินในที่ดินกัลปนาผืนนั้น คดีอย่างนี้มีอยู่ทั่วไปในทุกภูมิภาค
และรวมถึงดินแดนล้านนาในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน และน่าเชื่อว่าจะ
ได้ใช้ตลอดไปจนถึงเมืองน่านและบริเวณใกล้เคียงด้วย

อย่างไรก็ดี การแบ่งนาเป็น ๓ ประเภทดังที่เล่ามาข้างต้นนั้น
ปัจจุบันก็เป็นเรื่องล่องเลยสมัยแล้ว นาที่ใช้เพาะปลูกข้าวเหนียว
ทั่วไปในดินแดนล้านนาเป็นนาที่เป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชนตามระบบ

กฎหมายที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน ไม่มีฐานะเป็นนาหลวงหรือนาขุมอีกต่อไป ส่วนนาที่เคยเป็นนาวัดหรือนากัลปนา ก็ปรับรูปแบบเข้าสู่ระบบกฎหมายปัจจุบัน คือออกโฉนดให้วัดถือกรรมสิทธิ์เองเลยทีเดียว มีฐานะเป็นที่ธรณีสงฆ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ตัวอย่างในเมืองน่านก็เช่น วัดพระธาตุช้างค้ำ และ วัดพระธาตุแช่แห้ง สองพระอารามนี้มีที่ดินธรณีสงฆ์ซึ่งเป็นที่นาอยู่ในเขตอำเภอเมือง มีพื้นที่พอสมควร และได้จัดผลประโยชน์ มีผู้เช่าทำนา ได้ดอกผลบำรุงพระศาสนาสืบมาจนทุกวันนี้

มาพูดคุยกันถึงเรื่องน้ำที่ใช้เพื่อการทำนากันบ้าง ตามภาษาที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายเก่าทั้งหลาย ได้จำแนกนาออกเป็น ๒ ประเภทตามลักษณะการใช้น้ำทำนา เรียกว่า “น่าน้ำฝน” และ “น่าน้ำเหมือง” เป็นคำที่ตรงไปตรงมาดีครับ

น่าน้ำฝน หมายถึงนาที่ใช้น้ำที่มาจากฝนฟ้าตามธรรมชาติ ส่วนน่าน้ำเหมืองนั้นไม่ได้หมายความถึงนาที่ใช้น้ำจากเหมืองแรงแอย่างทางปักษ์ใต้ นะครับ หากแต่หมายถึงเหมืองฝาย เฉพาะคำว่า “เหมือง” คำเดียวนั้นนอกจากแปลว่า บ่อ แล้วยังแปลว่า ร่องน้ำ สำหรับชักน้ำเข้าไปหล่อเลี้ยงพื้นที่เพาะปลูก เช่น การชักน้ำจากเหมืองเข้านาได้ด้วย พอประกอบคำว่า “ฝาย” ต่อท้ายเข้าไป กลายเป็นคำว่า “เหมืองฝาย” พจนานุกรมบอกว่าหมายถึงคลองส่งน้ำที่มีทำนบกั้น อธิบายขยายความโดยผมเองว่า เมื่อคลองส่งน้ำมีความยาวมาก ก็จะมีการทำทำนบกั้นเป็นระยะ เพื่อกักเก็บน้ำให้ได้ปริมาณมากพอสมควรและมีระดับสูงขึ้น สูงมากพอที่จะไหลเข้าไปในคลองซอยที่เป็นคลองสาขาที่อยู่ริมคลองใหญ่ เป็นการกระจายน้ำออกไปให้ทั่วถึงตามแปลงนาที่มีพื้นที่กว้างขวาง หากมิได้ทำทำนบเช่นว่านี้ กระแสน้ำก็จะไหลไปโดยเร็วตามคลองเส้นใหญ่ การใช้ประโยชน์จากน้ำเพื่อการทำนาก็จะเปล่าเปลืองและไม่เป็นการทั่วถึง

วัดพระธาตุช้างค้ำ จังหวัดน่าน
ที่มา : จุฬารัตน์ จิตโสภาก

วัดพระธาตุแช่แห้ง จังหวัดน่าน

คุ้มครองเหมืองฝาย

การทำระบบเหมืองฝายนี้เป็นการใหญ่การโต ไม่สามารถทำเองได้แต่เพียงลำพังแรงงานของครอบครัวเดียวหรือสองครอบครัว หากแต่ต้องเป็นความสามัคคีร่วมใจกันระหว่างคนในชุมชนที่มีผลประโยชน์ร่วมกันคือการทำนาที่มีผืนนาต่อเนื่องกันเป็นบริเวณกว้างขวาง เมื่อข้อเท็จจริงเป็นอย่างนี้ “กฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับเส้าให้” ที่เขียนขึ้นเมื่อแปดร้อยปีก่อนและคัดลอกสืบต่อกันมา จึงได้วางหลักสำคัญไว้สองข้อ ซึ่งศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ได้ปริวรรตหรือถอดความ และปรากฏอยู่ในหนังสือเรื่อง “มังรายศาสตร์” ฉบับพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔ ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงโหดฤทธิยานุพัทธ์ (อาสา โหดระกิตย) เป็นภาษาปัจจุบันว่า

“มาตรา ๑ ผู้ใดขุดเหมือง ผ่านที่นาของท่านโดยไม่บอกให้เจ้าของได้ทราบ ให้ไหม ๓๓,๐๐๐ เบี้ย อีกนัยหนึ่งให้ไหม ๑๑,๐๐๐ เบี้ย

มาตรา ๑ ทำนาติดกัน ผู้หนึ่งชวนไปท่น้ำเข้านา มันไม่ยอมไปช่วย แต่คอยขโมยน้ำจากนาท่าน หรือแอบขุดหนองน้ำท่าน เจ้านาเจ้าหนองได้ฆ่ามันตายก็เป็นอันสิ้นสุดกันไป อย่าว่อะไรแก่ เจ้านาผีไม่ฆ่ามัน ก็ให้ไหม ๑,๑๐๐,๐๐๐ เบี้ย (ฉบับนอตองว่า แสนหนึ่งหมื่นเบี้ย)”

เพียงที่เขียนไว้สองมาตรานี้ ก็อธิบายอะไรได้มากพอสมควรครับ

หลักการสำคัญของการสร้างระบบเหมืองฝายขึ้นในท้องถิ่นหรือชุมชนใดก็ตาม ต้องเกิดจากความสามัคคีเห็นพ้องต้องตรงกันของทุกคนที่จะทำงานสำคัญขึ้นนี้ด้วยกันเพื่อเป็นประโยชน์สาธารณะ การจะไปขุดเหมืองฝายผ่านที่นาของใครก็ตามแต่ เจ้าของนาต้องยินยอมอนุญาต และนั่นน่าจะหมายความว่า การใช้

ที่นาส่วนนั้นเพื่อการขุดเหมืองฝายจะไม่มีค่าใช้จ่ายเกิดขึ้น หากแต่เป็นความเสียสละหรือยินยอมพร้อมใจกันของทุกคนเพื่อเข้าหุ้นส่วนกันเป็นประโยชน์ส่วนรวม ต้นทุนในเรื่องที่ดินเพื่อการทำเหมืองฝายจึงไม่มี จะมีก็แต่เพียงเรื่องของแรงงานเท่านั้น แต่แรงงานนั้นแล้วก็ไม่ใช่แรงงานที่ต้องจ่ายค่าจ้างค่าอน เพราะเป็นเรื่องที่ทุกคนที่จะเป็นผู้ได้รับประโยชน์ต้องลงแรงร่วมกัน เมื่อมีการชักชวนกันมาทำเหมืองฝาย ผู้ที่เป็นเจ้าของนาในระบบเมืองฝายทั้งหมดต้องมาลงแรงด้วยกัน ถ้าใครไม่ได้มาลงแรง จะมาขูดมือเปิดใช้น้ำจากระบบเหมืองฝายที่คนอื่นเขาช่วยกันทำ ย่อมไม่เป็นการสมควร ในทัศนะของกฎหมายแล้ว ผู้ที่กระทำการอย่างนั้นเป็นคนมาลักขโมยน้ำเขา ผู้ที่เป็นเจ้าของระบบเหมืองฝายหรือนาแปลงที่ถูกลักน้ำไป จึงทรงสิทธิทรงอำนาจแม้ถึงขั้นที่จะฆ่าฟันผู้ลักขโมยน้ำถึงตายเลยก็เดียว ถ้าหากไม่ได้ลงมือลงไม้รุนแรงเพียงนั้น ก็มีสิทธิ์ที่จะเรียกค่าปรับจากผู้มาขโมยใช้น้ำ

สังเกตได้ว่าค่าปรับนี้รุนแรงมากเมื่อเทียบสัดส่วนกันกับค่าปรับกรณีที่ถูกกรุกเข้าไปทำเหมืองในนาของผู้อื่นโดยไม่ได้รับอนุญาต เพราะมีอัตราเบี้ยปรับสูงกว่ากันตั้งแต่สามเท่าจนถึงสามสิบเท่าเลยก็เดียว แสดงให้เห็นอยู่ในที่ว่า กฎหมายให้ความสำคัญกับการทำเหมืองฝายด้วยความร่วมมือจากทุกคนเป็นอย่างยิ่ง

การดูแลคุ้มครองเหมืองฝายนี้ครอบคลุมไปจนถึงเรื่องกรณีที่มีผู้ทำให้เหมืองฝายชำรุดใช้ประโยชน์ไม่ได้เต็มที่ เช่น มีคนมาทำลายฝายเพื่อหาปลา หรือมีการกั้นน้ำเพื่อชักน้ำเข้าที่นาของตนเองโดยเฉพาะ แล้วปล่อยให้แปลงนาที่อยู่ตอนล่างลงไปเสียหาย หากข้าวกล้าเสียหายเท่าใดก็ต้องชดใช้ทั้งหมด

ยิ่งถ้าเป็นเรื่องของการทำลายเหมืองฝายโดยตรง *กฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน* ซึ่งเป็นกฎหมายมังรายศาสตร์อีก

จำนวนหนึ่ง ระบุเอาโทษและกำหนดค่าปรับว่า

“ผู้ใดทำลายปากเหมืองชำรุดเสียหายครั้งหนึ่งก็ดี หรือเสียหายทั้งหมดก็ดี ให้มันสร้างแทน ถ้ามันไม่สร้างแทน ฝ่ายใหญ่เอาค่า ๓๓๐ เงิน ฝ่ายเล็กเอาค่า ๑๑๐ เงิน หากไม่มีเงินเสียให้จับมัดใส่คุกไว้ หากใครจะไถ่ให้จ่ายเงินตามค่าฝ่าย หากไม่มีผู้ไถ่ ให้ขังคุกไว้สามเดือน”

กฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น กำหนดความผิดและค่าปรับในกรณีการทำลาย “แตนา” หรือทำนบเล็กที่ชาวนาช่วยกันทำว่า

“ผู้ใดขุดทำลายแตนาท่านเสีย ใหม่ ๑๐๐ เงิน แต่ใหญ่ ๑๐๐ บาท แต่เล็ก ๕๐ เพ็องแล”

แม้เป็นกรณีเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยความประมาทไม่ใช่โดยเจตนา แต่ทำให้ฝ่ายชำรุดเสียหาย “กฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับเสาให้” ก็กำหนดว่า

“ผู้ใดไต่แพล่องไปชนฝ่ายท่านชำรุดคานเสีย ให้มันสร้างแทน หากสร้างแทนไม่ได้ ฝ่ายใหญ่เอาค่า ๑๑๐ เงิน ฝ่ายเล็ก ๕๒ เงิน ล่องเรือแพใหญ่ถ่อพายไม่ไหว ชนฝ่ายท่านชำรุดคานเสีย ให้มันสร้างแทน หากสร้างแทนไม่ได้ ฝ่ายใหญ่เอาค่า ๕๒ เงิน ฝ่ายเล็ก ๒๓ เงิน เหตุเพราะเหลือกำลังมัน”

ตกลงเป็นอันว่า ไม่ว่าจะกระทำโดยเจตนาหรือโดยประมาท ให้มีความเสียหายเกิดขึ้นกับระบบเหมืองฝาย ผู้กระทำก็ต้องรับผิดชอบทั้งนั้น

เป็นอย่างไรครับฝีมือนักนิติบัญญัติเมื่อแปดร้อยปีมาแล้ว ท่านคิดว่าละเอียดรอบคอบและเป็นระบบที่เดียวนะครับ ยิ่งไปกว่านั้นระบบกฎหมายล้านนาดั้งเดิมยังคุ้มครองและรับรองระบบความเชื่อตามจารีตประเพณีเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดูแลคุ้มครองเหมืองฝายไว้

ด้วย มีความเชื่อมาแต่ดั้งเดิมว่าระบบเหมืองฝายนี้มีผีหรือเทวดา เป็นผู้ดูแลรักษา แต่ละปีจะมีการเซ่นสรวงบวงพาลี มีการสร้างศาล ซึ่งเป็นที่สถิตของเทวดาหรือผีที่ว่านี้ และเป็นวิถีชีวิตที่ทุกคนจะมีความยำเกรงเคารพบูชา กฎหมายเก่าที่ชื่อว่า “กฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน” กำหนดรายละเอียดเรื่องนี้ไว้ว่า

“ผู้ใดสามหาบไปทำลายหอบูชาฝายท่านเสียหาย ถือว่าผิดผี ทำให้ฝายชำรุดเสียหาย ให้มันสร้างหอบูชาให้ดีดั้งเดิม แล้วให้มันแต่งเครื่องบูชาทำพิธีกรรม ให้มันชอบแล้ว ให้มันสร้างฝายไว้ให้เหมือนเดิม”

“ถ้ามันไม่สร้างหอบูชาหาเครื่องพิธีกรรมไม่ได้ ฝายก็ไม่ได้ทำให้มันเสียค่าอาหารเลี้ยงคนทั้งหลายผู้มาสร้างฝายนั้นจนกว่าจะทำได้สำเร็จ หากมันไม่ชอบเลี้ยง (อาหาร) ให้เอาเงินมัน ๕๐ จ่ายเลี้ยงคนทั้งหลาย...”

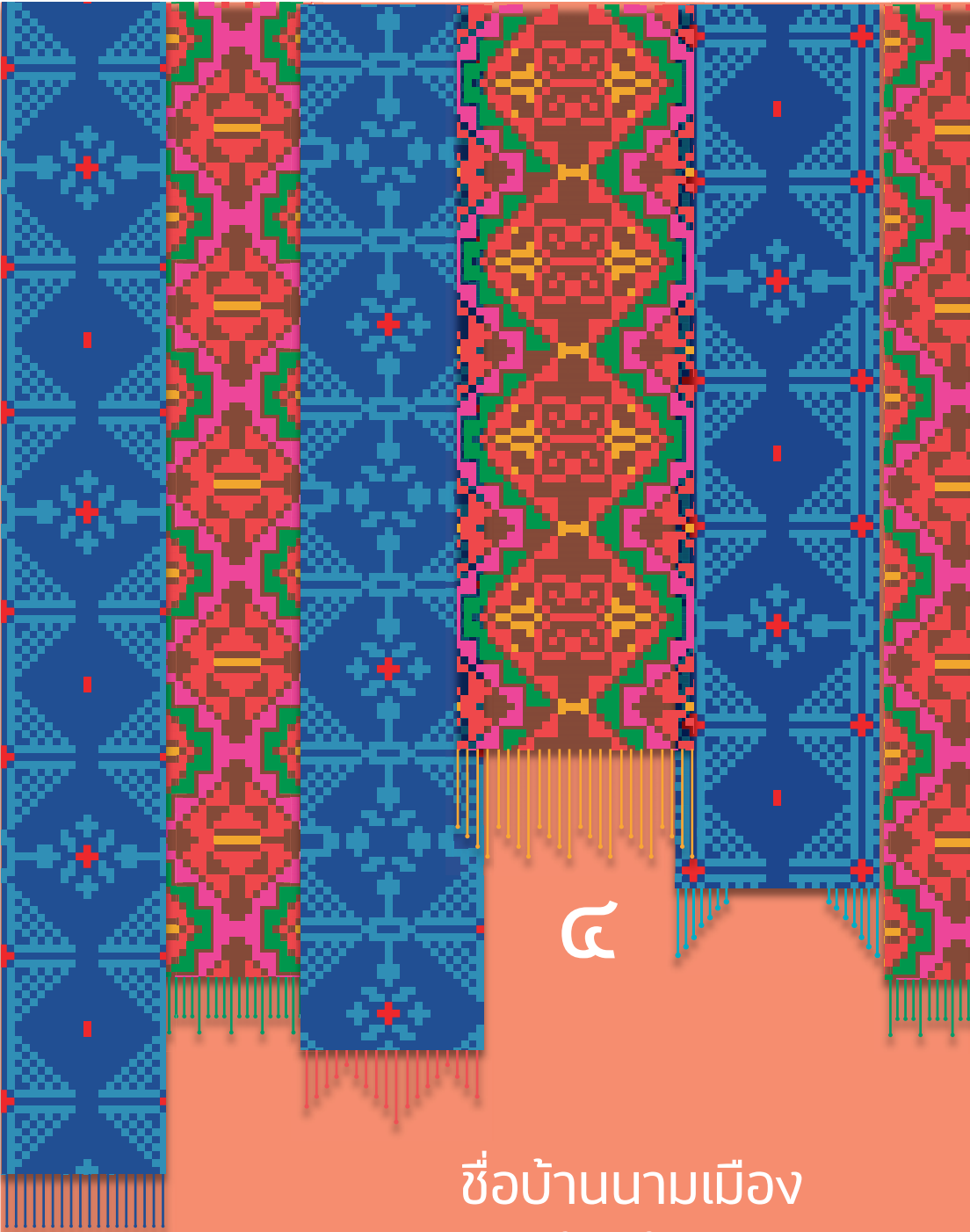
จากที่เล่ามาทั้งหมดนี้คงพอเห็นได้แล้วนะครับว่า เพื่อให้การทำนาได้ผลเต็มเม็ดเต็มหน่วย สังคมเกษตรกรรมในดินแดนล้านนาสร้างหลักการให้ทุกคนอยู่ร่วมกัน ทำงานด้วยกัน เพื่อผลประโยชน์และความสุขร่วมกัน การสร้างระบบเหมืองฝายมีอยู่ทั่วไปในดินแดนล้านนา ถ้าจะไปถามผู้คนในแต่ละท้องถิ่นว่าระบบเหมืองฝายที่มีการเก็บกักน้ำไว้ตั้งแต่ต้นน้ำ แล้วผ่อนระบายน้ำลงมาทางแปลงนาที่อยู่ตอนล่าง มีการทอนน้ำเข้านาเป็นระยะๆ มีเหมืองฝายที่นับระยะทางติดต่อกันได้นับสิบกิโลเมตรในแต่ละระบบเกิดขึ้นมาตั้งแต่เมื่อไร พี่น้องผู้คนที่ทั้งหลายก็เห็นส่ายหน้า และตอบว่าไม่รู้ไม่ทราบด้วยกันทั้งนั้น เพราะเกิดมาก็เห็นระบบเหมืองฝายอย่างนี้แล้ว

น่าจะสันนิษฐานว่าระบบเหมืองฝายที่บ้านร้องแง อำเภอปัว จังหวัดน่าน ก็คงจะเกิดขึ้นนานนับร้อยปีแล้ว น่าสนใจไหมครับที่ระบบนี้ยังมีชีวิตอยู่ มีลมหายใจที่สืบทอดจากรุ่นต่อรุ่น มีกฎหมาย

มั่งรายศาสตร์ที่ทุกคนไม่เคยเห็นว่าหน้าตาเป็นอย่างไร รู้แต่เพียงว่า
เรามีกฎหมายที่ยึดถือเป็นวิถีชีวิตต่อเนื่องจากนุญาตายายมาจนถึง
คนรุ่นเราอย่างนี้ เป็นกติกากะไรสักอย่างหนึ่งที่มีไว้เพื่อพวกเรา

เรามาเดินเข้าไปที่บ้านร้องแงกันได้แล้วครับ ผมนับดูกับ
ใครหลายคนไว้ที่นั่น เชิญครับ

๔

ชื่อบ้านนามเมือง
“บ้านร้องแฉะ”

เรามาย้อนเส้นทางกันสักหน่อยครับ ถ้าขับรถหรือนั่งรถออกจากอำเภอเมืองน่านตามป้ายที่บอกว่าเป็นเส้นทางไปอำเภอบัว ด้วยระยะทาง ๖๐ กิโลเมตร ขับรถตามสบายจะใช้เวลาประมาณ ๑ ชั่วโมง พอถึงอำเภอบัวแล้ว เราจะเลี้ยวขวาเข้าถนนสายย่อยเพื่อพาเราไปสู่บ้านร่องแง ซึ่งตั้งอยู่ในเขตตำบลวรรณคร ไม่ถึงสิบนาที่เราจะถึงหมู่บ้านที่ว่านี้ ถนนสายหลักของหมู่บ้านมีเส้นเดียวครับ พาดผ่านกลางหมู่บ้าน และเลยต่อไปไหนต่อไหนได้อีกมาก แต่เราจะหยุดที่หมู่บ้านนี้ก็แล้วกัน

ก่อนที่จะเข้าไปเดินในหมู่บ้านคงมีคำถามอยู่ในใจใครหลายคนว่า ชื่อ “บ้านร่องแง” นั้น ฟังดูแปลกเสียจริงๆ ชื่อนี้มีความหมายเป็นพิเศษอย่างไรหรือ ผมไปสืบความมาแล้วได้เรื่องมาว่าอย่างนี้ครับ คำว่า “แง” เป็นชื่อของต้นไม้พื้นเมือง ที่เดิมขึ้นอยู่มากในท้องถิ่นนี้มีชื่อแบบเต็มยศว่า “ต้นมะแง” แต่ตอนนี้เหลืออยู่เพียง

แค่ต้นสองต้นเท่านั้น ต้นหนึ่งปลูกอยู่ตรงทางเข้าวัดร่องแกงเลยทีเดียวน

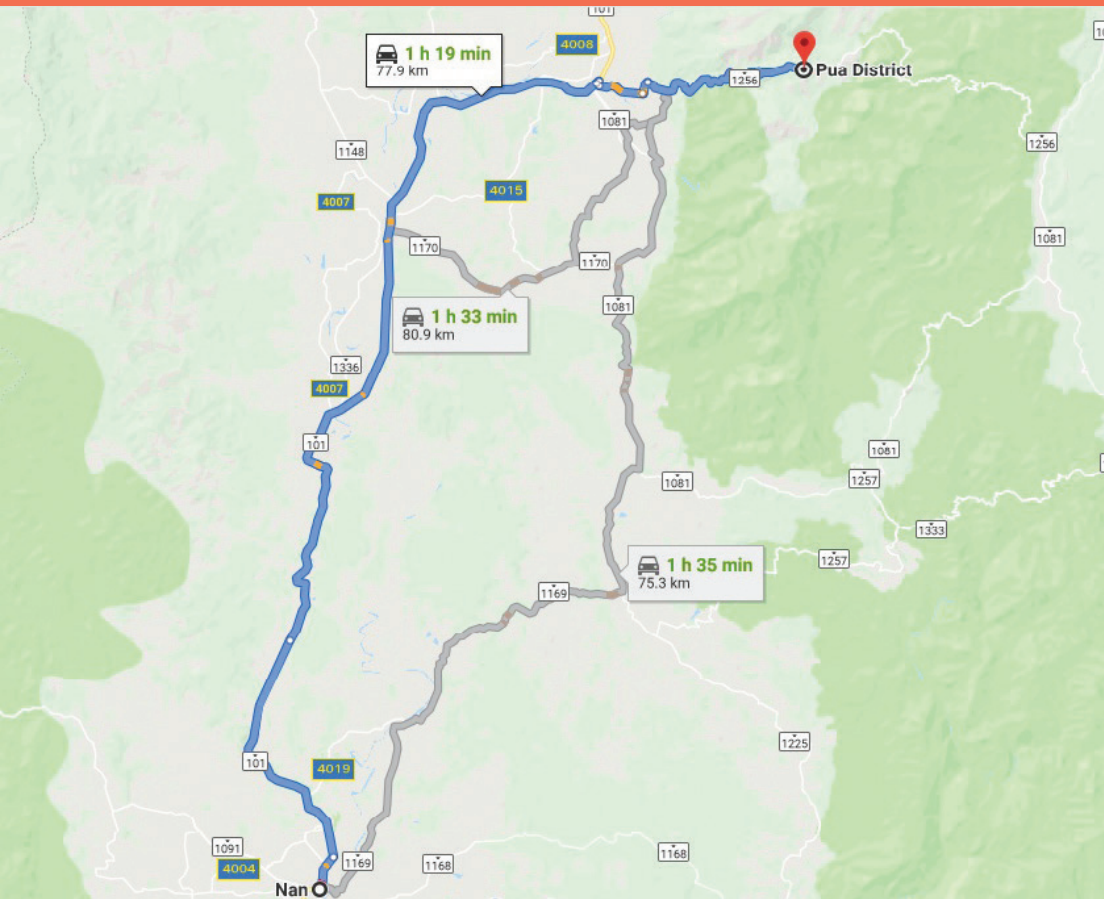
ต้นแกง เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่โตพอสมควร มีลูกหน้าตาคล้ายส้มโอแต่มีขนาดเล็กกว่ามาก ผิวคล้ายมะนาว มีลูกอยู่ตอนบนคล้ายมะกูด รสชาติเปรี้ยวจัดจนรับประทานไม่ได้

ส่วนคำว่า “ร่อง” นั้น เป็นคำที่เขียนและออกเสียงอย่างคนภาคกลาง ถ้าเป็นภาษาถิ่นจริงๆ ต้องเรียกว่า “ฮ้อง” แต่มีความหมายอย่างเดียวกัน คือเป็นทางระบายน้ำที่ทำเป็นร่องไว้เห็นได้ชัด รวมความก็เห็นจะเป็นลักษณะเด่นของหมู่บ้านแห่งนี้ คือขึ้นชื่ออยู่ในเรื่องของต้นแกงและทางระบายน้ำที่ได้ใช้สอยกันมาแต่ดึกดำบรรพ์

บ้านร่องแกงเป็นหมู่บ้านหนึ่งในเขตพื้นที่ของตำบลวรรณคร ตำบลนี้มี ๘ หมู่บ้าน แต่ละหมู่บ้านมีชื่อเรียกกำกับด้วยหมายเลข และมีชื่อเฉพาะของตัวเองด้วย เช่น บ้านร่องแกงเป็นบ้านหมู่ ๗ บ้านหมู่ ๑ ชื่อบ้านดีดี บ้านหมู่ ๒ ชื่อบ้านเกิด บ้านหมู่ ๓ ชื่อบ้านมอน บ้านหมู่ ๔ ชื่อบ้านแก้มราษฎร์พัฒนา บ้านหมู่ ๕ ชื่อบ้านแก้ม บ้านหมู่ ๖ ชื่อบ้านสวนดอก และสุดท้ายปลายแถวคือบ้านหมู่ ๘ ชื่อบ้านดอนแก้ว

ผู้คนและธรรมเนียมประเพณี ที่บ้านร่องแกง

ผู้คนในตำบลนี้มีทั้งไทยวนและไทลื้อ แต่ละหมู่บ้านก็มีผู้ใหญ่บ้านของตัวเอง มีคำเรียกเฉพาะเป็นภาษาถิ่นแถบนี้ว่า “แก่บ้าน” ไม่ได้เรียกว่า “พ่อหลวง” อย่างเมืองเชียงใหม่หรือจังหวัดใกล้เคียงทางโน้น และถ้าผู้เป็นกำนันทั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ในหมู่บ้านไหน กำนันก็ควบสองตำแหน่งเลยครึบ คือเป็นทั้งกำนันและเป็นแก่บ้านของหมู่บ้านนั้นด้วย ไม่ต้องมีแก่บ้านซ้ำซ้อนกันอีกคนหนึ่ง

แผนที่จาก อำเภอเมืองน่าน ไปยัง อำเภอปัว
ที่มา: googlemap

ลูกแงหน้าตาคล้ายส้มโอ แต่มีขนาดเล็กกว่ามาก
ผิวคล้ายมะนาว มีจุดอยู่บนคล้ายมะกรูด
รสชาติเปรี้ยวจัดจนรับประทานไม่ได้

ปัจจุบันกำนันของตำบลวรรณครเป็นคนเดียวกันกับแก่บ้านของบ้านร้องแง

ดังที่เกริ่นไว้แล้วตั้งแต่ต้นว่า บ้านร้องแงเป็นที่อยู่อาศัยของชาวไทยกลุ่มชาติพันธุ์ที่เรียกกันว่า “ไทลื้อ” ทุกวันนี้มีจำนวนบ้านเรือนในหมู่บ้านทั้งสิ้น ๒๓๙ ครัวเรือน มีการจัดระบบความสัมพันธ์ภายในหมู่บ้านเป็นกลุ่มย่อย เรียกว่า “ป๊อก” หนึ่งป๊อกมีประมาณ ๓๒ ครัวเรือน แต่อาจจะลดหย่อนลงไปบ้าง เช่น ทุกวันนี้บ้านร้องแงมีเก่าป๊อก บวกลบคุณหาแล้วก็ได้ใกล้เคียงครบ เมื่อเกิดประเพณีสังคมนะไรขึ้น เช่น มี่งานศพหรืองานแต่งงาน เป็นธรรมเนียมที่ทุกบ้านซึ่งอยู่ในป๊อกเดียวกันต้องมาช่วยลงแรงเป็นกำลังและคนที่อยู่ป๊อกอื่นก็มาช่วยเหมือนกัน แต่เป็นไปตามระบบสมัครใจหรือความคุ้นเคยกัน

ล่าม ผู้สื่อข่าวของหมู่บ้าน

ในหมู่บ้านแห่งนี้มีธรรมเนียมประเพณีที่เอื้อเพื่อต่อการรวมกลุ่มอยู่ด้วยกันด้วยความสามัคคี ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เข้มแข็งมาก นอกจากตำแหน่งกำนันและแก่บ้านซึ่งผูกเชื่อมไว้กับระบบราชการแล้ว ยังมีตำแหน่งสำคัญอีกตำแหน่งหนึ่งคือ “ล่าม” ตามความหมายที่เราเข้าใจกันอยู่ทั่วไป ล่ามก็เป็นคนที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดความหมายจากภาษาหนึ่งไปสู่อีกภาษาหนึ่ง แต่ที่หมู่บ้านแห่งนี้ล่ามหมายถึงคนที่มีหน้าที่เป็นผู้สื่อข่าวของหมู่บ้าน และเป็นสิ่งที่มีมาตั้งแต่ดั้งเดิมก่อนที่จะมีหอกระจายข่าวหรือมีระบบการสื่อสารแบบปัจจุบันเกิดขึ้น

ล่ามนี้ได้รับตำแหน่งโดยการเลือกตั้งจากที่ประชุมของทุกคนในหมู่บ้าน มีคำอธิบายในภาคปฏิบัติว่า ในที่ประชุมนั้นจะมีการถามขึ้นว่าใครอยากสมัครเป็นล่ามบ้าง ถ้าไม่มีใครสมัคร ที่ประชุม

หมู่บ้านร่องแฉ่ง ตำบลวรรณคร อำเภอป่า จังหวัดน่าน

ก็จะช่วยกันส่งเสียงเชียร์ให้คนนั้นคนนี่ขึ้นเป็นล่าม โดยมติดอกฉันท์
คราวนี้ก็หนีไปไหนไม่รอดแล้ว ต้องเป็นล่ามละครับ

ล่ามมีหน้าที่หลักคือการกระจายข่าวให้ทุกคนได้รู้ทั่วถึงกัน
เมื่อมีคนตายล่ามก็จะไป “**สู่ข่าว**” คือร้อยหมากไปโยนไว้ที่ตีนบันได
บ้านของทุกคน เป็นการแจ้งข่าวความตายที่เกิดขึ้นให้ทุกคนได้ทราบ

หน้าที่อีกอย่างหนึ่งคือการดูแลสมบัติส่วนกลางของหมู่บ้าน
ที่ต้องใช้ในกิจการงานต่างๆ เมื่อมีพิธีการอะไรเกิดขึ้น เป็นต้นว่างาน
หมั้น ล่ามจะเป็นผู้นำข่าวของกองกลางเหล่านั้นไปใช้สอย จบงาน
แล้วก็เก็บรักษาไว้ใช้ประโยชน์ส่วนรวมต่อไป

ล่ามนั้นได้ประโยชน์ตอบแทนบ้างเหมือนกัน ในสมัยก่อนล่าม
จะได้รับข่าวเปลือกจากทุกบ้านเป็นค่าจ้าง ในอัตราบ้านละหนึ่งถึง
ในช่วงปลายเดือนธันวาคมที่เก็บเกี่ยวไร่นาได้ผลบริบูรณ์แล้ว มี
ประเพณีของผู้คนในหมู่บ้านที่จะถวายข้าวใหม่แด่พระพุทธรเจ้าและ
พระสงฆ์ที่เรียกว่า “**ถวายทานข้าวใหม่**” (ถวายทานข้าวใหม่) นำ
ส่วนหนึ่งของผลผลิตที่เก็บเกี่ยวได้มาถวายวัด วันเดียวกันนั้นก็
นำข้าวหนึ่งถึงสามอบให้ล่ามด้วย นี่คิดว่าโดยเฉลี่ยแล้วมีบ้านอยู่ใน
หมู่บ้านแห่งนี้ประมาณ ๒๐๐ ครั้วเรือน ล่ามก็จะได้ข้าว ๒๐๐ ถึง
ข้าวจำนวนนี้ล่ามจะเก็บไว้กินเอง แจกจ่ายหรือจะนำไปขายอย่างไร
ก็ได้ทั้งสิ้น มาในชั้นหลังนี้ เพื่อความสะดวกประเพณีก็เปลี่ยนไป
เป็นว่าแต่ละบ้านอาจมอบข้าวสารหนึ่งถึงหรือมอบเงินเท่าราคาข้าว
สารหนึ่งถึงให้แก่ล่าม สุดแต่ความสะดวกและตกลงกัน

ตำแหน่งล่ามไม่มีวาระ เมื่อได้รับเลือกตั้งแล้วก็อยู่ไปเรื่อย จน
กว่าจะรู้สึกตนเองว่าทำหน้าที่ล่ามไปไม่ไหวแล้ว ก็สามารถลาออกได้
ผู้คนที่หมู่บ้านก็จะประชุมกันเพื่อเลือกตั้งล่ามคนใหม่

อาจารย์วัด ผู้แนะนำทางพิธีกรรม

ในบ้านร้องแงนอกจากตำแหน่งกำนัน แก่บ้าน และล่ามแล้ว ยังมีตำแหน่ง “อาจารย์วัด” อีกตำแหน่งหนึ่งด้วย อาจารย์วัดนี้คือ คนที่เคยบวชเรียนมานานปีแล้วสึกหาลาเพศมาเป็นฆราวาส จึงเป็นผู้ที่คุ้นเคยกับธรรมเนียมวัดและประเพณีต่างๆ เมื่อมีพิธีกรรมทางศาสนาเกิดขึ้นที่บ้านใดก็ตาม อาจารย์วัดย่อมผูกพันเป็นหน้าที่ที่จะต้องไปช่วยเหลือปฏิบัติแนะนำ เช่น ใครเขามีงานขึ้นบ้านใหม่ แต่งงานหรือสู่ขวัญ อาจารย์วัดต้องไปร่วมงาน ขาดไม่ได้ครับ นอกจากนี้ในวันพระ เมื่อผู้คนที่ทั้งหลายมาร่วมกันทำบุญทำกุศลที่วัดร้องแง อาจารย์วัดก็ทำหน้าที่เป็นผู้นำในการกล่าวบูชาพระรัตนตรัยด้วย

ประโยชน์ตอบแทนที่อาจารย์วัดจะได้รับจากผู้คนที่ทั้งหลายที่อยู่ในชุมชนก็อยู่ในลักษณะเหมือนกันกับล่าม คือได้ข้าวจากแต่ละครัวเรือนในอัตราหนึ่งถึงต่อปีเหมือนกันครับ

บวงสรวงเจ้าพ่อพญาลิน

ประเพณีสำคัญอีกเรื่องหนึ่งซึ่งเป็นเรื่องเฉพาะบ้านร้องแง คือความเชื่อที่บ้านแห่งนี้ได้รับการปกป้องรักษาดูแลโดยเจ้าหลวง ชื่อว่า “เจ้าพ่อพญาลิน” หมายถึงเจ้าหลวงที่นำไพร่พลอพยพจากเมืองลิน ทางตอนใต้ของจีนมาตั้งบ้านเรือนที่ร้องแงเมื่อสองร้อยกว่าปีก่อน ในบริเวณไม่ห่างไกลกันกับวัดร้องแง จะมีศาลเจ้าหลวงตั้งอยู่กลางทุ่ง ศาลนั้นมีรูปช้างหนึ่งเชือกเป็นสำคัญ น่าจะหมายถึงช้างที่เป็นพาหนะของเจ้าหลวงเมื่อตอนเดินทางโยกย้ายถิ่นฐาน แต่ละปีมีประเพณีที่จะมีการบวงสรวงเจ้าหลวง ๓ ครั้ง ที่เรียกเป็นภาษาถิ่นว่า “ปางเจ้าหลวง” กำหนดวันตามปฏิทินจันทรคติในวันขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๔ วันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๖ และวันขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๘

เรือนแบบไทลื้อ บ้านร่องแง

บรรยากาศภายในเรือนไถลื้อ บ้านร่องแง

เมื่อถึงกำหนดวันที่จะมีการบวงสรวง ล่ามมีหน้าที่ไปเก็บเงิน บ้านละ ๑๐ บาทถึง ๒๐ บาท มารวมกันเพื่อทำอาหารถวายเจ้าหลวง และบริวารของเจ้าหลวงซึ่งหมายถึงบรรดาผู้คน เช่น ความรู้ข้าง ความรู้ม้าที่ติดตามเจ้าหลวงมาจากเมืองลิน อาหารที่ถวายเจ้าหลวง นั้นมีกติกาว่าเป็นอาหารเจ แม้ทำน้ำพริกก็ต้องเป็นน้ำพริกที่ใสเกลือ ไม่ใส่น้ำปลา ส่วนอาหารสำหรับบริวารนั้นเป็นอาหารอะไรก็ได้ ถ้า เป็นเนื้อสัตว์ส่วนใหญ่อีกเป็นไก่ ค่าใช้จ่ายในการทำอาหารบวงสรวง ทั้งหมดก็มาจากเงินของชาวบ้านทุกคนนั่นเอง

การทำพิธีบวงสรวงแต่ละครั้ง ผู้ประกอบพิธีมีตำแหน่งเรียกว่า “เข้าจ้ำ” ตำแหน่งนี้ไม่ใช่ใครก็จะเป็นได้นะครับ กติกาถือว่า ต้องเป็นผู้ที่มีเชื้อสายสืบมาจากเจ้าหลวง และได้รับเลือกขึ้นมาทำหน้าที่ เมื่อเป็นเข้าจ้ำแล้วก็มีกติกาในชีวิตบางอย่าง เช่น ไม่ให้กิน ข้าวในงานศพ เพราะเจ้าหลวงห้ามไว้ ถ้ากินจะเกิดอาการปวดหัว ปวดท้องรุนแรง ถ้าไปงานแต่งงานหรืองานบวช เข้าจ้ำสามารถกิน อาหารในงานนั้นได้ แต่ต้องกินก่อนคนอื่น ห้ามกินของเหลือ ประเพณี อย่างนี้เป็นที่รู้จักกันทั่วถึงทั้งหมดบ้าน และถือเป็นตำแหน่งเกียรติยศ ที่มีความสำคัญตำแหน่งหนึ่งของชุมชน

นอกจากนั้นเจ้าหลวงยังมีนาเป็นของตนเองด้วยนะครับ เจ้า หลวงเมืองบัวที่อยู่ไม่ห่างไกลกันนักมีนา ๒๒ ไร่ ส่วนเจ้าหลวงบ้าน ร้องแวงเคยมีนา ๑๒ ไร่ แต่ตอนนี้มีไม่ถึงจำนวนนั้นแล้วครับ คงเหลือ เพียงไร่เศษเท่านั้น จำนวนนาที่ลดน้อยถอยลงไปเนื่องจากศาลของ เจ้าหลวงแต่ก่อนทำด้วยไม้ เมื่อชำรุดทรุดโทรมลงไป เช่น ถูกปลวก กัดกิน จำเป็นต้องหาซื้อไม้มาซ่อมแซมหรือทำศาลเจ้าหลวงใหม่ ก็มีความจำเป็นต้องขายที่นาเพื่อซื้อไม้มาใช้งาน อีกสาเหตุหนึ่งก็คือถูก น้ำกัดเซาะไปบ้าง นาของเจ้าหลวงนี้ ตามโฉนดเป็นที่ดินสาธารณ ประโยชน์ แต่เป็นประเพณีที่เข้าจ้ำจะได้อาศัยเป็นที่ทำกิน คนอื่นไม่

เข้าไปแทรกแซงใช้สอย ถ้าใครฝ่าฝืนเข้าไปทำนาในที่ดินของเจ้าหลวง จะเกิดอาการป่วยไข้ จึงเรียกนาเจ้าหลวงนี้อีกอย่างหนึ่งว่า “นาฮ่องคิต” ซึ่งมีความหมายว่า เป็นนาที่มหัศจรรย์ ถ้าล่วงเกินก็จะเกิดความไม่เป็นมงคล

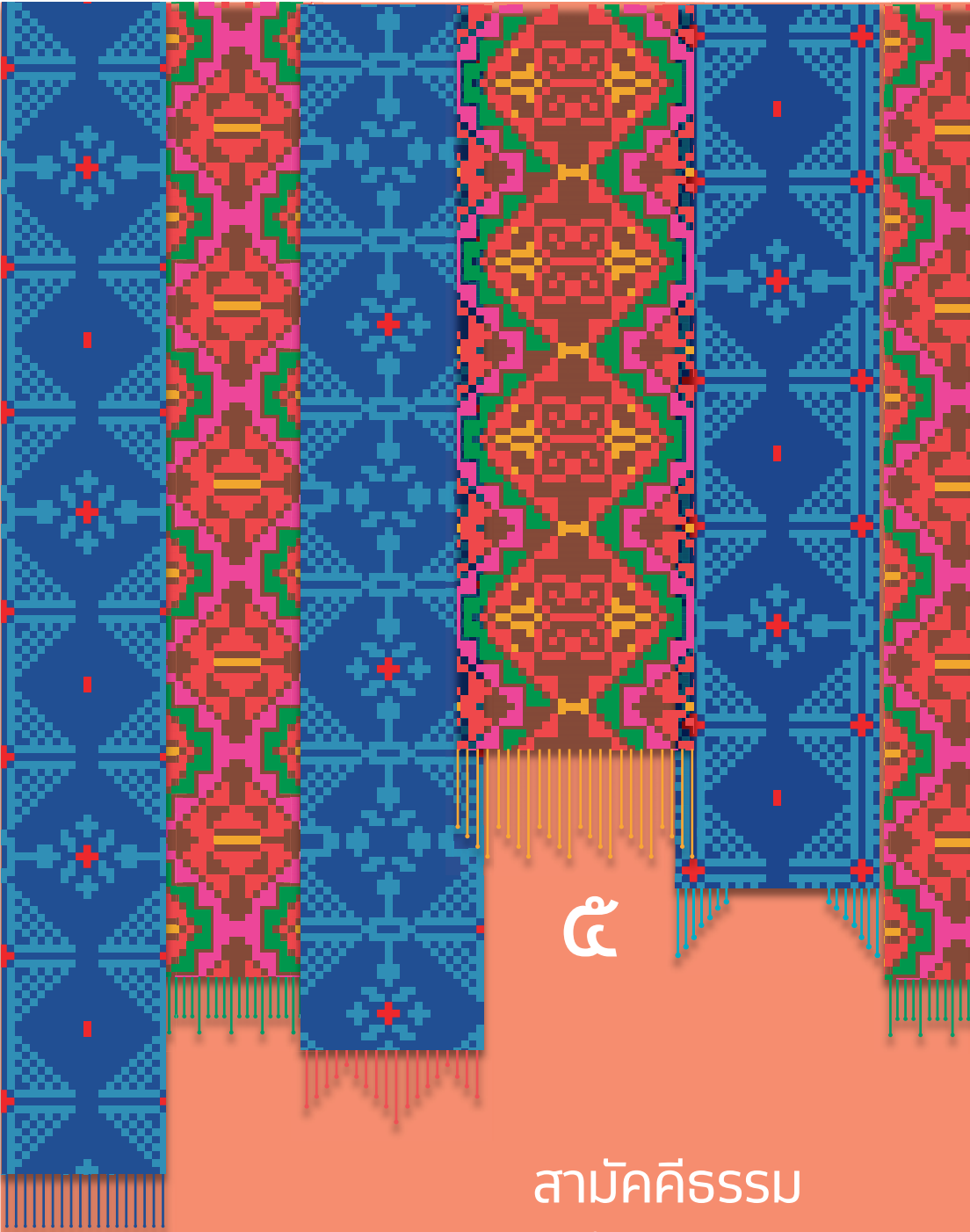
นอกจากผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการทำนาในที่ดินเจ้าหลวงแล้ว เจ้าจ๋ายังได้รับประโยชน์จากจำนวนเงินที่คนมาขนานไว้กับเจ้าหลวง หากสิ่งที่ยกขนานไว้สำเร็จสมประสงค์ คนเก็บนั้นก็จะได้เงินใส่ซองสองซองมามอบให้เจ้าจ๋าง ของหนึ่งสำหรับเก็บรักษาไว้ซ่อมแซมศาลหลวงและใช้สมทบเป็นค่าใช้จ่ายในการบวงสรวง อีกซองหนึ่งมอบให้เจ้าจ๋างใช้ประโยชน์ส่วนตัว

ผู้จัดการบริหารเหมืองฝาย

บ้านร้องแงนี้ตำแหน่งเยอะครับ นอกจากตำแหน่งหลายตำแหน่งที่เล่าสู่กันฟังมาข้างต้นแล้ว เฉพาะเรื่องการใช้น้ำทำนาและระบบเหมืองฝายของบ้านร้องแง ยังมีตำแหน่งสำคัญอีกตำแหน่งหนึ่งเรียกว่า “แก๋เหมืองแก๋ฝาย” ทำหน้าที่เป็นผู้จัดการบริหารเหมืองฝาย

แก๋เหมืองแก๋ฝายคนปัจจุบันของบ้านร้องแงชื่อ **สะอาด เนตรทิพย์** ทำหน้าที่เป็นผู้บริหารจัดการเหมืองฝายของหมู่บ้าน เป็นตำแหน่งเลือกตั้งคล้ายๆ ล่ามเลยครับ คือได้รับเลือกจากผู้คนทั้งหลายประชุมพร้อมกันและอยู่ในตำแหน่งไปจนกว่าจะลาออก คุณสะอาดบอกว่าตามความทรงจำ ตัวเองเป็นแก๋เหมืองแก๋ฝายคนที่ ๕ ผลประโยชน์ตอบแทนของการทำหน้าที่นี้ คือได้รับข้าวเปลือกจากชาวนาในพื้นที่ใช้น้ำจากระบบเหมืองฝาย ในอัตราไร่ละ ๒ ทะนาน ข้าว ๑ ถังมี ๒๐ ทะนาน ดังนั้นเมื่อคำนวณแล้วก็จะได้ตัวเลขว่า ๑ ทะนานนี้เท่ากับ ๑ ลิตร

ต่อไปจะได้ว่าถึงเรื่องเหมืองฝายโดยเฉพาะแล้วครับ

๕

สามัคคีธรรม
นำความสุข

บ่ายวันหนึ่งต้นเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๖๒ ผมเดินทางไปที่บ้านร้องแงอีกครั้งหนึ่ง โดยนัดหมายกับแก่เหมืองแก่ฝาย คุณสะอาด เนตรทิพย์ ล่วงหน้าทางโทรศัพท์ มีน้องที่คุ้นเคยกันและทีมงานติดตามไปด้วยอีกสองสามคน สถานที่นัดหมายนั้นไม่ต้องคิดอะไรมาก อุโบสถวัดร้องแงดูจะเป็นที่ที่เหมาะสมมากที่สุด เพราะไม่มีทางพลัดหลงกันไปได้ คุณสะอาดยื่นรอมผมอยู่หน้าอุโบสถ พร้อมด้วยชาวร้องแงอีกสองสามคน ทักทายกันแล้วเราก็เข้าไปในอุโบสถ กราบนมัสการพระพุทธรูปวิมาประฐานตามขนบแล้ว เราทุกคนก็นั่งลงสนทนากันอยู่ในอุโบสถแห่งนั้น ดินฟ้าอากาศก็รู้เห็นเป็นใจครับ ไม่ร้อนไม่เย็น แสงแดดที่ส่องเข้ามาภายในก็ไม่จัดจ้านแสบเคืองรำคาญ บรรยากาศรอบตัวสงบและงดงาม คุณสะอาดอายุน่าจะอยู่ในราว ๖๐ ปี หรือมากกว่านี้ไปอีกไม่เท่าไร จากรูปลักษณะที่สังเกตเห็น และจากการพูดคุย คุณสะอาดเห็นจะทำหน้าที่

แก่เหมือนแก่ฝ่ายไปได้อีกนานปี เพราะสุขภาพก็ยังแข็งแรง ความจำ
แม่นยำ แข็งขาและการเดินเหินไม่มีปัญหา

กฎหมายเขียนสั้น อายุยืนยาว

ขึ้นต้นการสนทนา คุณสะอาดหยิบกระดาษแผ่นหนึ่งที่เป็น
กติกาดำด้วยเรื่องการใช้น้ำเพื่อการเกษตรของบ้านร่องแงมาให้ผมดู
กระดาษนั้นเป็นขนาดเอสี่หน้าเดียวครับ มีข้อความอยู่เพียงสิบกว่า
บรรทัด จำหัวข้อกระดาษว่า “ระเบียบและกฎกติกาของกลุ่มผู้ใช้น้ำ”
ว่าแล้วต่อจากนั้นก็คุยกันถึงเรื่องกฎกติกาแต่ละข้อ ว่ามีรายละเอียด
เอียดและวิธีปฏิบัติอย่างไร

ระหว่างที่ฟังคุณสะอาดพูดเรื่องโน้นเรื่องนี้ไปเรื่อยๆ ผมอด
นึกในใจไม่ได้ว่า ระเบียบและกฎกติกาซึ่งมีฐานะเป็นกฎหมายใน
ความหมายของชุมชนแห่งนี้ไม่ต้องเขียนยืดยาวเลยครับ เคยมีครู
สอนกฎหมายคนหนึ่งบอกผมว่า กฎหมายนั้นยิ่งเขียนยาวเพียงใด
ก็ย่อมมีอายุสั้นลงเพียงนั้น แล้วท่านก็ขยายความต่อไปว่า กฎหมาย
ที่เขียนอะไรจู้จี้จุกจิกไปหมดทุกอย่าง เวลาผ่านไปไม่นาน ความจู้จี้
จุกจิกที่เขียนไว้เป็นตัวหนังสือนั้นก็กลายเป็นของตกยุค พันธมัย
ต้องมีการแก้ไขเพิ่มเติมอยู่เสมอ แต่ตรงกันข้าม ถ้าเขียนกฎหมาย
เฉพาะหลักใหญ่ใจความสำคัญ แล้วอาศัยความเข้าใจและการ
ปฏิบัติที่เกิดขึ้นจากประชาคมนั้นเอง นำกฎหมายไปสู่ชีวิตจริงของ
ทุกคน โดยไม่ติดยึดกับตัวหนังสือ กฎหมายที่เป็นลายลักษณ์อักษร
ก็ไม่ต้องแก้ไขบ่อย สรุปว่ากฎหมายถ้าเขียนให้สั้นแล้ว อายุมักจะ
ยืนยาว ฟังดูเป็นคนติดอยู่

วงสนทนา ณ อุโบสถ วัดร่องแก่ง

พีระบบการดูแลเหมืองฝาย

ขึ้นต้นเรามาดูสภาพทางภูมิศาสตร์ของบ้านร่องแงและแหล่งน้ำสำคัญของบริเวณนี้กันก่อนครับ เดินทางไปทางทิศตะวันออกของบ้านร่องแงด้วยรถยนต์ประมาณ ๕ นาที ระยะทางประมาณ ๒ กิโลเมตรเศษ เราจะถึงแหล่งน้ำสำคัญที่ชื่อว่า “ฝายจ้าว” ฝายนี้เป็นฝายที่ก่อสร้างขึ้นใน “น้ำขว้าง” ซึ่งเป็นลำน้ำสำคัญที่ไหลผ่านตำบลวรรณครและตำบลบัวติดต่อกัน

ฝายจ้าวนี้เป็นฝายที่คนในท้องถิ่นช่วยกันสร้างขึ้นมาแต่เดิมโดยใช้วัสดุธรรมชาติที่หาได้ในท้องถิ่น ไปช่วยกันตัดไม้ที่อยู่ในละแวกนั้นมาสร้างฝาย วิธีชีวิตของเขาเป็นอย่างนั้นมานานมากแล้ว ไม่มีใครทราบหรือคิดว่าจะไปตัดไม้มาทำฝายอย่างนี้เป็นการผิดหรือถูกกฎหมาย บางปีถ้ามีพายุหรือฝนฟ้ามากกว่าปกติ อาจต้องช่วยกันซ่อมสร้างถึงสามหรือสี่ครั้ง แรงงานก็เป็นการช่วยกันทำงานคนละไม้คนละมือ น้ำที่ทุดให้สูงขึ้นจากระดับธรรมชาติปกติจากฝายซึ่งคือแนวกันลำน้ำขนาดใหญ่เอง จะมีการสร้าง “แต” ทำด้วยไม้ไผ่หรือไม้เสามาปักขวางทางน้ำเพื่อยกระดับผิวน้ำผอระบายลงไป ในเหมืองคือคลองระบายน้ำขนาดเล็ก ที่มีโครงข่ายครอบคลุมบริเวณกว้างขวางหลายหมู่บ้าน และเป็นลำเหมืองที่มีมาตั้งแต่ครั้งปู่ย่าตาทวด ฝายนี้เป็นของทุกคนและเป็นอย่างนี้มานับร้อยปีแล้ว

จนถึง พ.ศ. ๒๕๒๔ จึงมีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นเพราะมี “ทางราชการ” เข้ามาเกี่ยวข้อง ราชการที่ว่านี้คือกรมชลประทานที่มีหน้าที่ดูแลระบบชลประทานทั่วทั้งประเทศ ปีนั้นกรมชลประทานได้รับงบประมาณมาสร้างฝายจ้าวให้เป็นฝายถาวร แทนที่จะเป็นฝายที่สร้างจากไม้แบบเดิม ฝายจ้าวก็เปลี่ยนมาเป็นฝายคอนกรีต ผู้ที่ยังทรงจำเรื่องราวเมื่อเกือบ ๔๐ กว่าปีก่อนได้ดีแล้วว่า กรม

ฝายจ้าวแบบคอนกรีต สร้างโดยกรมชลประทาน

น้ำที่ทตจากฝายจ้าวจะผันนำไปใช้ประโยชน์ในการเพาะปลูกของชาวบ้านร้องแง

แปลงนาข้าวและการเกษตร
ของชาวบ้าน บ้านร่องแง

ชลประทานได้รับงบประมาณมาแล้วก็มาจ้างชาวบ้านแถวนี้นั่นเอง เป็นผู้ช่วยกันก่อสร้างฝายคอนกรีตขึ้น

น้ำส่วนหนึ่งที่ทดไว้ได้จากฝายจ้าว จะผันเข้าลำเหมืองและนำมาใช้ประโยชน์ในการเพาะปลูกทำไร่นาของบ้านร่องแง และหมู่บ้านอื่นๆ ในตำบลวรรณครอีก ๓-๔ หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านตัด บ้านมอน และบางส่วนของบ้านแก้ม

น้ำส่วนที่เหลือจะไหลลงมาตามระดับสูงต่ำและไปพบกับฝายอีกฝายหนึ่งที่อยู่ในแนวถัดลงไป ฝายนี้ชื่อว่า “ฝายวังผาแท่น” ซึ่งจะมีการทดน้ำเข้าลำเหมืองอีกชุดหนึ่งเพื่อใช้ประโยชน์ในการทำนาของอีกหลายหมู่บ้าน

แต่อย่างไรว่าละครับ ของดีที่มีอยู่นานวันเข้าแต่ขาดการดูแลรักษาก็อาจเสื่อมโทรมหรือใช้ประโยชน์ได้ไม่เหมือนเดิม ระบบเหมืองฝายของบ้านร่องแงที่มีมาแต่เก่าก่อน ก็หนีไม่พ้นความจริงในข้อนี้มีอยู่ช่วงเวลาหนึ่งที่ระบบเหมืองฝายขาดการดูแลรักษา เป็นเหตุให้เกิดความเดือดร้อนขึ้น ทั้งในแง่ของวิกฤตภัยแล้ง เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๕ และที่สำคัญคือ ปัญหาน้ำหลากท่วมพื้นที่ คราวหนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๒ ถัดมาอีก ๒ ปีใน พ.ศ. ๒๕๕๔ ก็เกิดปัญหาน้ำท่วมที่บ้านร่องแง ทำให้เกิดความเสียหายต่อพื้นที่การเกษตร ตลอดจนจนถึงถนนสะพาน และระบบประปา วิกฤตครั้งนั้นเองทำให้ชุมชนหันมาทบทวนและวิเคราะห์ปัญหา ทุกคนพบว่าสาเหตุของน้ำท่วมเกิดขึ้นจากแหล่งน้ำลำเหมืองถูกบุกรุก การทำถนนและการสร้างบ้านเรือนโดยไม่ระมัดระวัง ส่งผลให้เส้นทางน้ำและสภาพลำเหมืองเปลี่ยนไป

เมื่อนั้นเองชุมชนจึงตระหนักว่าเป็นความสำคัญอย่างยิ่งที่จะฟื้นฟูระบบการดูแลเหมืองฝายและการใช้น้ำเพื่อการเกษตรตาม “กฎหมายผังรายศาสตร์” ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง ทุกคนต้องเคารพกติกา ช่วยกันดูแลรักษาระบบเหมืองฝายให้สามารถใช้

ฝายวังผาแท่น บ้านร้องแง

งานได้ดี

โอกาสนั้นเองสถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำ หรือที่มีชื่อเรียกโดยย่อว่า สสน. ที่เคยกล่าวถึงมาแล้วครั้งหนึ่งเกี่ยวกับเรื่องเครื่องโทรมาตร ได้เข้ามาร่วมทำงานอย่างใกล้ชิดกับชุมชนบ้านร่องแงด้วย

สมควรกล่าวเพิ่มเติมไว้ด้วยว่า ลำเหมืองของบ้านร่องแงที่มีมาตั้งแต่เดิม และน่าจะมีอายุนับเป็นร้อยปีและพื้นฟูขึ้นใหม่คราวนี้ดั้งเดิมที่เดียวก็เป็นลำเหมืองดินเล็กๆ เรียกเป็นภาษาพื้นถิ่นว่า “เหมืองใส่ไก่” ทำหน้าที่ระบายน้ำเข้าแปลงไร่แปลงนาต่างๆ มีอยู่ยุคสมัยหนึ่งได้มีการปรับสภาพลำเหมือง โดยใช้วิธีการฝังท่อคอนกรีตตามแนวเดิม และกลบผิวดินด้านบนเพื่อให้สามารถใช้พื้นที่เพาะปลูกได้ด้วย แต่พอทำอย่างนี้ก็เกิดปัญหาขึ้น เพราะท่อมีขนาดเล็ก ในขณะที่น้ำมีปริมาณมาก และมีตะกอนที่ไหลปะปนมากับน้ำคงตกค้างอยู่ในท่อ เมื่อทับถมกันเข้าก็ทำให้ท่อตัน เกิดความวุ่นวายไปหมด รวมทั้งทำให้เกิดน้ำเอ่อท้นขึ้นท่วมบริเวณที่อยู่อาศัยและพื้นที่การเกษตรโดยรอบ

เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว ชุมชนได้ร่วมกันกับสถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำช่วยกันฟื้นฟูสภาพลำเหมืองขึ้นใหม่ คราวนี้ทำเป็นระบบคลองเปิด โดยได้เพิ่มขนาดและความลึกของลำเหมือง และคาดคอนกรีตเพื่อความมั่นคงแข็งแรงของลำเหมืองด้วย ตรงไหนที่ต้องตัดผ่านกันกับถนน ก็ทำเป็นท่อลอดขนาดใหญ่ มุดลอดถนนไป คราวนี้ปัญหาดั้งเดิมก็หมดสิ้นไป เมื่อผมไปเดินดูลำเหมืองเหล่านี้ก็จะเห็นลักษณะลำเหมืองที่มั่นคงแข็งแรงวางแนวไปตามเส้นทางต่างๆ ผ่านไร่นาของพี่น้องประชาชนจนทั่วถึงทุกแปลง

ลำเหมืองระบายน้ำเข้าสู่แปลงไร่อแปลงนาบ้านร้องแง

ระเบียบและกติกาใช้น้ำ ที่บ้านร่องแวง

พอนึกสภาพภูมิประเทศออกกันแล้วนะครับ คราวนี้เรามาดู
ระเบียบและกติกาของกลุ่มผู้ใช้น้ำบ้านร่องแวงกันดีกว่าว่ามีอะไรน่ารู้
น่าสนใจบ้าง

ข้อแรก เมื่อถึงฤดูการทำนา สมาชิกผู้ใช้น้ำจะต้องร่วมกันขุด
ลอกและกำจัดวัชพืชลําเหมือง เพื่อกักเก็บน้ำและเพื่อให้การไหล
ของน้ำเข้าในพื้นที่การเกษตรทำได้อย่างมีประสิทธิภาพ

คลองส่งน้ำเข้าพื้นที่ทำนาที่เรียกว่าลําเหมืองมีทั้งส่วนที่เป็น
ลําน้ำธรรมชาติและเหมืองย่อยคือคลองส่งน้ำที่มนุษย์ขุดขึ้นเอง ทุก
รอบปีจะต้องมีการดูแลให้สามารถใช้งานได้เมื่อถึงฤดูทำนา ตาม
สภาพธรรมชาติ ลําเหมืองเหล่านี้ปล่อยทิ้งไว้ไม่นานวัชพืชก็ขึ้นรกเรือ
กีดขวางการไหลของน้ำไม่ให้เป็นไปโดยคล่องแคล่ว บางทีก็เกิด
ความตื้นเขินขึ้นด้วยสาเหตุสารพัด เช่น มีการทับถมของดินโคลน
ตามธรรมชาติ หรือมีการพังทลายของเหมืองย่อยเกิดขึ้นเป็นบางแห่ง

เมื่อใกล้จะถึงฤดูทำน่าย่อมเป็นหน้าที่ของแก่เหมืองแก่ฝาย
หรือเรียกโดยย่อว่า “นายฝาย” จะต้องปวาร้องระดมพลให้ทุกคนมา
ช่วยกันขุดลอกเหมืองฝายให้อยู่ในสภาพที่จะใช้การได้ดี ผมสอบถาม
คุณสะอาด ว่าใช้เวลาในการขุดลอกครั้งหนึ่งสักกี่วัน คำตอบคือ
หนึ่งวันหรือสองวันเท่านั้นครับ ที่ทำได้รวดเร็วเพราะทุกคนช่วยกัน
ลงไม้ลงมือ

สามัคคีธรรมนำพาให้เกิดความสุขอย่างนี้เอง

ขออนุญาตเล่าไว้เป็นข้อมูลเสริมหน่อยหนึ่งครับว่า พื้นที่บ้าน
ร่องแวงนี้ ถ้าจะทำนาปีละ ๒ ครั้งก็พอทำได้ เพราะน้ำจากระบบ
ชลประทานเหมืองฝายก็พอใช้การได้อยู่ แต่ในทางปฏิบัติแล้ว เจ้า

พื้นที่สภาพล้าเหมือนขึ้นใหม่ ดาดคอนกรีต
ทำเป็นท่อขนาดใหญ่ลอดตัดผ่านถนน

ชาวบ้าน บ้านร้องแงทำการเกษตรแบบหมุนเวียน

ของที่นานิยมทำนาปลูกข้าวเพียงแค่ปีละ ๑ ครั้ง หมดยุคทำนาปีแล้วก็เปลี่ยนไปปลูกพืชอย่างอื่น เช่น ข้าวโพดหวาน ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ถั่วลิสง หรือผักกาดหอม ที่เป็นอย่างนี้เพราะการปลูกพืชหลายชนิดแบบนั้นขายได้ราคาดีกว่าการทำนาปลูกข้าว แต่จะทิ้งการปลูกข้าวเสียเลยที่เดียวก็ไม่ได้ เพราะเป็นเรื่องของวิถีชีวิต อย่างน้อยก็ต้องปลูกข้าวไว้กินเอง ส่วนที่เหลือขายก็ถือว่าเป็นของพกของแถมเรื่องเป็นอย่างนี้ครับ

ข้อสอง สมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำที่ขาดหาย ไม่ได้ไปร่วมในการพัฒนา จะถูกปรับเป็นเงินวันละ ๓๐๐ บาท หรือให้ไปทำงานในวันอื่นแทน

เรานึกย้อนไปถึง “กฎหมายผังรายศาสตร์” ที่พูดกันมาตอนต้น หลักสำคัญของระบบการสร้างเมืองฝายคือทุกคนช่วยกันสร้าง และเมืองฝายเป็นของทุกคน ใครไม่มาช่วยสร้างช่วยซ่อม ก็ไม่มีสิทธิ์จะมาใช้ประโยชน์จากระบบน้ำของเมืองฝายนี้ ถ้ามาใช้น้ำโดยไม่มีสิทธิ์ก็ถือว่าเป็นขโมยขโจรเลยด้วยซ้ำ

แม้มันมาถึงยุคนี้ หลักการข้อนี้ก็ยังคงอยู่ เมื่อถึงเวลาต้องช่วยกันขุดลอกดูแลทำนุบำรุงให้เมืองฝายอยู่ในสภาพที่ใช้การได้ดี ทุกบ้านก็ต้องส่งคนมาช่วยกันทำงานสำคัญของส่วนรวมนี้อันนี้ หลักการนี้ถือเคร่งครัด แม้เป็นบ้านที่ไม่ได้ทำมาแล้ว แต่ในเมื่อตัวเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคมเกษตรกรรมแห่งนี้ หน้าที่เหล่านี้ก็ยังคงอยู่ ถ้าไม่สะดวกหรือไม่ไปช่วยลงแรงในวันนัดหมาย ก็ต้องเสียค่าปรับดังที่ว่าครับ

น่าสังเกตว่าอัตราค่าปรับนั้นกำหนดไว้ที่วันละ ๓๐๐ บาท ก็ใกล้เคียงกันกับอัตราค่าจ้างแรงงานขั้นต่ำโดยเฉลี่ยของประเทศไทยในขณะนี้ แลดูก็สมเหตุสมผลดีมีใช้น้อย

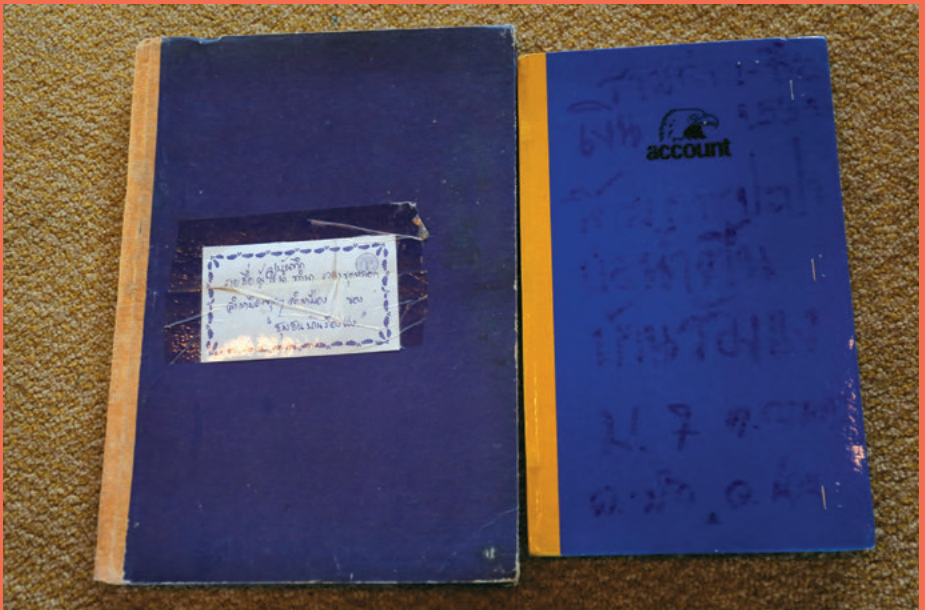
ข้อสาม เจ้าของแปลงเกษตรทุกแปลงจะต้องเสียค่าบำรุงให้แก่อำเภอเมืองแ่งฝาย เป็นเงินไร่ละ ๑๖ บาท หักออกให้กับแก่อำเภอเมืองแ่ง

ฝ่าย ๑๒ บาท ที่เหลือเก็บไว้เป็นกองทุนเหมืองฝ่าย เพื่อนำมาใช้ในการบำรุงรักษาเหมืองฝ่าย และซื้ออุปกรณ์ต่างๆ ในการดูแลเหมือง

ถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติของบ้านร่องแงที่นายฝ่ายจะจัดทำบัญชีผู้ใช้นั้นคือคนที่ได้รับประโยชน์จากเหมืองฝ่ายทั้งระบบไว้เป็นหลักฐาน แยกเป็นบัญชีย่อยตามเหมืองย่อยแต่ละสายด้วยนะครับ บัญชีนั้นจดละเอียดว่าใครมีนาที่ไร่กี่งาน เป็นผู้ใช้น้ำจากสายย่อย สายไหน แต่ละปีที่ผ่านมาได้มีการชำระเงินค่าใช้จ่ายถูกต้องครบถ้วนหรือไม่ การเก็บเงินค่าบำรุงฝ่ายนี้จัดเก็บปีละ ๑ ครั้ง ในวันทำบุญข้าวใหม่ หรือ “ตานข้าวใหม่” ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

อัตราการเก็บค่าบำรุงนั้นเป็นอัตราคงที่ คิดคำนวณตามเนื้อที่ทำนา แต่มีศัพท์เทคนิคเฉพาะของบ้านร่องแง คือแทนที่จะเรียกว่า ๑ ไร่ กลับเรียกว่า “๒ กอง” คิดแบบบัญชีไตรยางค์แล้ว ๑ กอง จะเท่ากับ ๒ งาน (๒๐๐ ตารางวา) อัตราค่าบำรุงเรียกเก็บไร่ละ ๑๖ บาทต่อปีหรือพูดภาษาท้องถิ่นว่า ๘ บาทต่อกอง เงิน ๑๖ บาทนี้ แก่เหมืองแก่ฝ่ายได้เป็นประโยชน์ ๑๒ บาท เพื่อเป็นการตอบแทนภารกิจที่ต้องดูแลเหมืองฝ่ายทั้งระบบให้สามารถใช้งานได้ดีตลอดปี ส่วน ๔ บาทที่เก็บรวบรวมไว้เป็นกองทุนส่วนกลางนั้น จะนำไปใช้จ่ายในการซื้อข้าวของที่จำเป็นต้องใช้ เช่น บุ่งก็ เครื่องตัดหญ้า และน้ำมันสำหรับเครื่องตัดหญ้า เป็นต้น

ผู้ที่เป็นแก่เหมืองแก่ฝ่ายมีหน้าที่ต้องเข้าร่วมประชุมกรรมการหมู่บ้านด้วย การประชุมกรรมการหมู่บ้านนั้นจัดเป็นประจำอย่างน้อยเดือนละหนึ่งครั้ง ผู้เข้าประชุมประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้านเป็นประธาน และผู้ที่มีบ้านเรือนอยู่ในหมู่บ้านแห่งนั้นทุกครัวเรือน รวมทั้งแก่เหมืองแก่ฝ่ายด้วย ผู้ใหญ่บ้านจะแจ้งเรื่องราวที่ได้รับทราบมาจากทางอำเภอให้ลูกบ้านได้รับรู้ จะมีกิจกรรมหรือการงานอะไรก็ต้องมาประชุมปรึกษากันว่าจะทำอย่างไร จะช่วยเหลือกันอย่างไร หาก

บัญชีผู้ใช้น้ำทำมาจากเมืองฝาย บ้านร้องแง

รายการ	หน่วย	ราคา	รวม	หมายเหตุ
๑. ข้าวเหนียว	ถุง	๕	๕	
๒. ข้าวหอม	ถุง	๕	๕	
๓. ข้าวสาร	ถุง	๕	๕	
๔. ข้าวเหนียว	ถุง	๕	๕	
๕. ข้าวหอม	ถุง	๕	๕	
๖. ข้าวสาร	ถุง	๕	๕	
๗. ข้าวเหนียว	ถุง	๕	๕	
๘. ข้าวหอม	ถุง	๕	๕	
๙. ข้าวสาร	ถุง	๕	๕	
๑๐. ข้าวเหนียว	ถุง	๕	๕	
๑๑. ข้าวหอม	ถุง	๕	๕	
๑๒. ข้าวสาร	ถุง	๕	๕	
๑๓. ข้าวเหนียว	ถุง	๕	๕	
๑๔. ข้าวหอม	ถุง	๕	๕	
๑๕. ข้าวสาร	ถุง	๕	๕	
๑๖. ข้าวเหนียว	ถุง	๕	๕	
๑๗. ข้าวหอม	ถุง	๕	๕	
๑๘. ข้าวสาร	ถุง	๕	๕	
๑๙. ข้าวเหนียว	ถุง	๕	๕	
๒๐. ข้าวหอม	ถุง	๕	๕	

มีประเด็นหรือเรื่องราวที่แกเหมือนแกฝ่ายจะต้องหาหรือหรือแจ้งแก่ที่ประชุม ก็เป็นโอกาสที่จะใช้เวทีแห่งนี้เป็นที่แจ้งข่าวและปรึกษาหารือ เป็นความสะดวกแก่ทุกฝ่ายทุกคน และง่ายต่อการประสานงานเรียกว่ามันเดียวจบครบ ทุกอย่างได้ยินพร้อมกันและตัดสินใจร่วมกัน

ข้อสี่ ปรธาการบริหารจัดการน้ำชุมชนบ้านร่องแงจะเรียกคณะกรรมการทุกคนและเกษตรกรกลุ่มผู้ใช้น้ำมาประชุม เพื่อเตรียมความพร้อมในการพัฒนาแหล่งน้ำ ขุดลอก กำจัดวัชพืช ซ่อมแซมเหมืองฝายที่ชำรุด เพื่อรับน้ำในฤดูฝน และให้น้ำไหลเข้าพื้นที่แปลงเกษตรอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งเป็นกฎกติกาที่ทำมาเป็นประจำทุกๆ ปี

ผมว่าหัวใจของกติกาข้อนี้ คือการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการและตัดสินใจ โดยที่ประชุมร่วมกันของคณะกรรมการและเกษตรกรกลุ่มผู้ใช้น้ำ ซึ่งใช้เวทีการประชุมคณะกรรมการหมู่บ้านนั้นเองเป็นเครื่องมือ จะเรียกว่าเป็นการทำงานแบบประชาธิปไตยทางตรงหรือประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมก็เห็นจะได้

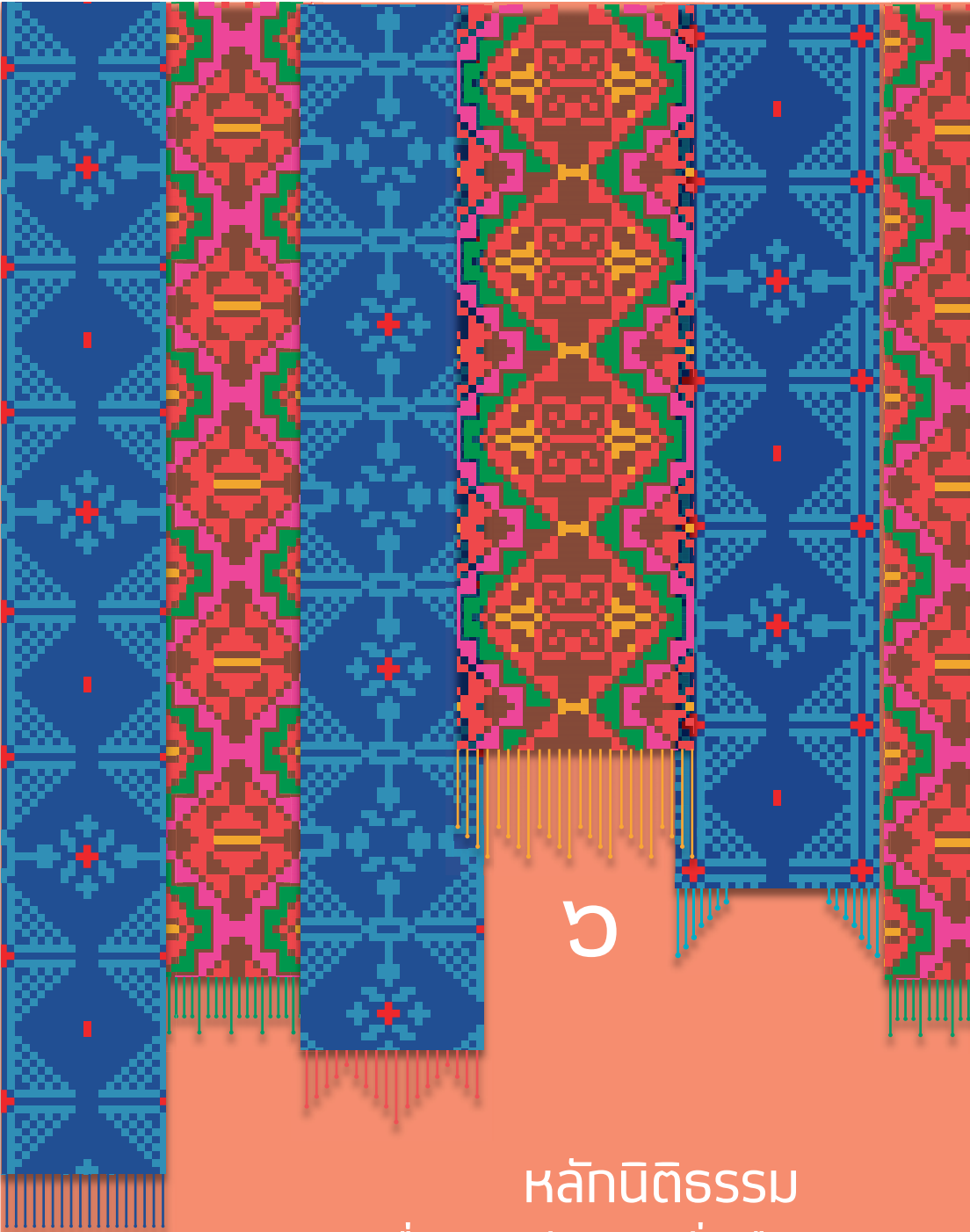
ถึงแม้แกเหมือนแกฝ่ายจะเป็นผู้มีหน้าที่รับผิดชอบหลักในการดูแลระบบเหมืองฝายของหมู่บ้าน แต่ก็ไม่ใช่การทำงานแบบโดดเดี่ยวหรือเป็นการทำงานแบบผู้บังคับบัญชาสั่งการกับลูกน้อง ตรงกันข้ามขึ้นต้นตั้งแต่การเข้าสู่ตำแหน่งก็ต้องมาจากความเห็นชอบหรือการเลือกตั้งของคนทั้งหมู่บ้าน การตัดสินใจจะทำงานที่เป็นภารกิจร่วมกันในแต่ละครั้ง ก็ทำด้วยความเห็นชอบในเวทีที่ปรึกษาาร่วมกันของมวลหมู่สมาชิก เมื่อมีใครฝ่าฝืนไม่ปฏิบัติตามกฎกติกา อำนาจแห่งการบังคับใช้กฎกติกาเหล่านั้นก็เกิดขึ้นด้วยความเห็นของสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ แกเหมือนแกฝ่ายไม่สามารถทำงานบังคับใช้กฎได้เองโดยลำพังเลย ถ้าไม่ได้รับการสนับสนุนเต็มที่จากทุกคน

นอกจากนั้นในบางวาระโอกาส แกเหมือนแกฝ่ายที่อยู่ในหมู่บ้านใกล้เคียงกันและมีพื้นที่การทำงานติดต่อกันก็มีการประชุมร่วมกัน

อยู่เนืองๆ เพื่อประโยชน์ในการประสานงานและการแก้ปัญหาตนเอง เป็นอย่างไรบ้างครับ ระเบียบและกฎกติกาที่มีขึ้นตามแนวทางของ “กฎหมายมังรายศาสตร์” ของบ้านร่องแงแห่งนี้ เรียบง่าย ไม่ซับซ้อน แต่มีความศักดิ์สิทธิ์และยั่งยืนมาช้านาน

เห็นจะต้องพูดซ้ำอีกครั้งหนึ่งแล้วว่า กฎหมายที่ดีมีคุณภาพ สอดคล้องกับวิถีชีวิตนั้น ไม่ต้องเขียนลงบนแผ่นกระดาษล้ำค่า หากแต่ต้องเขียนเอาไว้ในหัวใจคน ถ้าผู้ที่ต้องปฏิบัติตามกฎหมายเขารู้ว่า กฎหมายเรื่องนั้นมีขึ้นเพื่อประโยชน์ของเขา ความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมายก็เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ

จะช้านานก็ร้อยปีแล้วก็ตาม กฎหมายก็ยังมิลมหายใจครับ

๖

หลักนิติธรรม
เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ย้อนกลับไปนึกถึงเหตุการณ์ตอนสายของวันอังคาร
ที่ ๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๑ เมื่อคุณสะอาด เนตรทิพย์
ผู้เป็นแม่เหมืองแม่ฝ่ายของบ้านร้องแงกราบทูลสมเด็จพระเจ้าลูกเธอฯ เรื่องการบริหารจัดการน้ำเพื่อการ
เกษตร โดยใช้วิธีการตามกฎหมายผังรายศาสตร์นั้น
ผมสังเกตได้ทีเดียวว่าน้ำเสียงของคุณสะอาดเปี่ยมไป
ด้วยความภาคภูมิใจในเรื่องราวที่เกิดขึ้น ถ้ากล่าวโดย
สำนวนสมัยนี้ก็อาจบอกได้ว่า ผู้พูด “ภูมิใจนำเสนอ”

หลังจากวันดังกล่าว ผมได้ย้อนกลับไปพูดคุยกับ
คุณสะอาดและพี่น้องประชาชนบ้านร้องแงอีก ๒ ครั้ง
ยิ่งพูดคุยลงลึกไปในรายละเอียด ผมก็ได้ตระหนักว่า
ชาวบ้านร้องแงมีสิทธิ์ที่จะภาคภูมิใจในวิถีชีวิตของตน
อย่างแท้จริง

ในหมู่บ้านที่มีคนอยู่อาศัยกว่า ๒๐๐ ครัวเรือนนี้
ปัญหาขมขใจมีน้อยมากหรือพูดว่าไม่มีเลยจะถูกต้อง
กว่า ทุกคนอยู่ร่วมกันด้วยกติกาหรือข้อตกลงที่ไม่มีใคร

จำได้เสียแล้วว่ามาตั้งแต่เมื่อไร รู้แต่ว่าทำอย่างนี้มาหลายชั่วคนแล้ว การทำนาที่ดี การปลูกพืชอย่างอื่นนอกฤดูทำนาที่ดี ไม่มีปัญหาต้องทะเลาะเบาะแว้งกันเรื่องน้ำเพื่อการเกษตร ทุกอย่างแบ่งปันกัน อย่างพี่น้องญาติมิตร ความสงบสุขที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะทางราชการเข้ามาบังคับบัญชาหรือสั่งการแก้ปัญหาให้ ไม่ต้องมีตำรวจ ไม่ต้องไปศาล หากแต่เรื่องเหล่านี้เกิดขึ้นด้วยความยินยอมพร้อมใจของคน ที่จะรับนับถือกติกาที่ทุกคนเห็นว่าเป็นประโยชน์เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต

เรื่องราวเช่นที่เกิดขึ้นที่หมู่บ้านเล็กๆ แห่งหนึ่งในอำเภอบัว จังหวัดน่าน ไม่ได้เกิดขึ้นเพียงที่เดียวในประเทศไทย หากแต่ยังมีอีกหลายหมู่บ้านหลายตำบลในหลายจังหวัดที่ยังมีวิถีชีวิตอย่างนี้ เช่นที่อำเภอสารภี อำเภอสันทราย และอำเภอแมริม ที่จังหวัดเชียงใหม่ ในตำบลสถานที่เหล่านั้น กฎหมายที่เขียนขึ้นเมื่อ ๗๐๐ หรือ ๘๐๐ ปีมาแล้วยังคงมีชีวิต เหตุที่มีชีวิตอยู่ไม่ใช่เพราะอำนาจวาสนาที่เด็ดขาดของพญามังรายที่สิ้นพระชนม์ล่วงลับไปนานแล้ว หากแต่เป็นเพราะว่ากฎกติกาที่ได้ทรงวางไว้ เป็นสิ่งที่ผู้คนทั้งหลายได้เห็นแล้วว่าดีมีขึ้นและดำรงอยู่เพื่อประโยชน์ของทุกคน

ความจริงข้อนี้ทำให้ผมทวนระลึกถึงพระกระแสรับสั่งของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าพัชรกิติยาภา นเรนทิราเทพยวดี กรมหลวงราชสาริณีสิริพัชร มหาวัชรราชธิดา ที่รับสั่งไว้ในการบรรยายพิเศษเรื่องบทบาทสหประชาชาติด้านกระบวนการยุติธรรมทางอาญา เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๑ ที่มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี จังหวัดจันทบุรี มีความตอนหนึ่งเกี่ยวกับคำว่า “หลักนิติธรรม” ทรงอธิบายว่า

“...ถ้ามองถึงคำว่าหลักนิติธรรมในเชิงกว้าง เราก็จะสามารถมองได้เช่นกัน ว่าคำ ‘นิติ’ และ ‘ธรรม’ ก็คือกฎเกณฑ์ที่เป็นธรรม คำ

ว่ากฎเกณฑ์ในที่นี่ ถ้าเราตีความกันอย่างกว้างๆ ก็ไม่จำเป็นต้อง เป็นกฎหมายที่ผ่านสภา เป็นกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับประเทศเท่านั้น แต่ อาจเป็นความตกลงของสังคมใดสังคมหนึ่ง ความตกลงของชุมชนใด ชุมชนหนึ่ง ซึ่งมีความเป็นธรรม และนำสู่การพัฒนาก็ได้ อย่างเช่น สมมติมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณีมีความตกลงกันว่า นักศึกษา ทุกคนจะไม่ทิ้งขยะนอกถังขยะ หรืออย่างที่มีการปิดป้ายบอกว่า นักศึกษาราชภัฏรำไพพรรณีจะใส่หมวกกันน็อคในเวลาขับขี่รถจักรยานยนต์เป็นต้น อันนี้คือข้อตกลง ถ้าว่าข้อตกลงเหล่านี้เป็นธรรม หรือไม่ เรื่องของการใส่หมวกกันน็อค แน่นนอนถ้าให้พิจารณา ก็เป็น ข้อตกลงที่เป็นธรรม เพราะมีเหตุผลในการป้องกันสวัสดิภาพของ ผู้ขับขี่ทุกคน มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย สอดคล้องกับกฎหมาย ภายในประเทศ ไม่ขัดวัฒนธรรมใดๆ ถ้าว่าข้อตกลงนี้เป็นข้อตกลง ที่เป็นธรรมหรือไม่ ก็เป็นธรรม และจะถือว่าเป็นหลักนิติธรรม หรือ rule of law ที่สังคมเราสร้างขึ้นมาก็สามารถที่จะคิดได้เหมือนกัน...”

และทรงบรรยายต่อเนื่องไปด้วยว่า

“...ถ้าสังคมไม่มีกฎเกณฑ์ หรือถ้าสังคมมีกฎเกณฑ์ที่ไม่เป็น ธรรม ที่ไม่เท่าเทียม จะทำให้ประเทศชาติพัฒนาไม่ได้...ฉะนั้น หลัก นิติธรรม กฎหมาย กฎเกณฑ์ที่เป็นธรรม และกฎหมายที่ก่อให้เกิด การพัฒนา จึงจะช่วยให้มีการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ นี่คือนส่วนที่เกี่ยวข้อง กับ rule of law และ sustainable development...ในสังคมที่ กฎหมายสับสน ขัดแย้ง มีความเชื่อที่ไม่ถูกต้อง หรือเป็นความเชื่อที่ ไม่เป็นธรรมต่อบุคคลใดหรือคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งก็ตาม การพัฒนา อย่างยั่งยืนย่อมไม่เกิดขึ้นอย่างแน่นอน...”

หลังจากที่ทุกท่านได้อ่านเรื่องราวทั้งหมดนี้จบลง ผมหวังว่า ท่านจะมีความสุขกับเรื่องราวที่เกิดขึ้นที่บ้านร่องแง ความสุขที่เกิดขึ้น จากการที่เห็นว่ากฎหมายไม่ใช่เรื่องของการบินขับขู่เข็ญ หากแต่

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าพัชรกิติยาภา นเรนทิราเทพยวดี กรมหลวงราชสาริณีสิริพัชร มหาวัชรราชธิดา เสด็จไปทรงบรรยายพิเศษแก่นักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี ตำบลท่าช้าง อำเภอเมืองจันทบุรี จังหวัดจันทบุรี
ที่มา : สำนักงานประชาสัมพันธ์จังหวัดจันทบุรี

เกิดขึ้นจากการตกลงพร้อมใจกัน ยอมรับกติกาที่เป็นธรรมและเป็นประโยชน์กับคนหมู่มาก ทั้งยังหวังต่อไปด้วยว่าท่านคงมีความฝันที่เหมือนกันกับผม หรืออย่างน้อยเราก็มีความฝันที่ใกล้เคียงกัน

ฝันจะเห็นเมืองไทยของเรา มีหลักนิติธรรมที่เอื้อต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน มีกฎหมายหรือกติกาของบ้านเมืองที่เป็นธรรม ผู้คนทั้งหลายเห็นว่ากฎหมายมีเพื่อประโยชน์ส่วนรวมของทุกคน ไม่ใช่เพื่อใครโดยเฉพาะ

ถ้าเราทุกคนคิดเห็นไปในทางเดียวกันและร่วมมือกันทำความฝันให้เป็นจริง

ไม่มีอะไรยากเกินความสามารถของคนไทยครับ

คณะทำงาน

ที่ปรึกษา

ศาสตราจารย์พิเศษกิตติพงษ์ กิตยารักษ์

ผู้อำนวยการสถาบันเพื่อการยุติธรรมแห่งประเทศไทย

ดร.รอยล จิตรดอน

ผู้อำนวยการสถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำ

ดร.รอยบุญ รัศมีเทศ

กรรมการและเลขาธิการมูลนิธิอุทกพัฒน์ ในพระบรมราชูปถัมภ์

คณะทำงานด้านรวบรวมข้อมูล

นายพิเศษ สอาดเย็น

นายจิรภัทร์ พรพรหมประทาน

นางสาวเมฆอทะเล สุวรรณพานิช

ภาพประกอบ

ศาสตราจารย์พิเศษ ธงทอง จันทรางศุ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ พงศกร ยิ้มสวัสดิ์

นายจิรภัทร์ พรพรหมประทาน

นายลักกี้สิทธิ์ พลสันติกุล

ขอบพระคุณ

มูลนิธิเพื่อนพึ่ง (ภาฯ) ยามยาก สภากาชาดไทย

สำนักงานปลัดกระทรวง กระทรวงยุติธรรม

สถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำ (สสน.)

มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

นายสนธิ เนตรทิพย์ กำนันตำบลวรรณคร

นายสะอาด เนตรทิพย์ แก่เหมืองแก่ฝ่าย บ้านร้องแง

นางสาวกมลนิตย์ อนุจร ผู้ประสานงาน สสน. ประจำบ้านร้องแง

นายลักกี้สิทธิ์ พลสันติกุล

หนังสืออ้างอิง

กรมชลประทาน. *กฎหมายของพระเจ้าเม็งรายมหาราช พระยาเจ้าแห่งล้านนาไทย.*

พระนคร : กรมชลประทาน, ๒๕๑๐.

ประเสริฐ ฐ นคร. *มังรายศาสตร์.* พระนคร : พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงโหดฤทธิยานุพัทธ์ (อาสา โหดฤทธิ), ๒๕๑๔.

รัตนพร เศรษฐกุล. *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจวัฒนธรรม แอ่งเชียงใหม่-ลำพูน.*

เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์ซิลค์เวอร์ม, ๒๕๕๒.

ลมูล จันทน์หอม. *รายงานการวิจัย วิเคราะห์กฎหมายล้านนาโบราณ เล่ม ๑.*

เชียงใหม่ : ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, ๒๕๒๙.

สมบัติ ชื่นชูกลิ่น และคณะ. *รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการ “การจัดการทรัพยากรน้ำในระดับชุมชน ลุ่มน้ำย่อยและลุ่มน้ำสาขาของแม่น้ำน่าน”.* กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๖.

สร้อยดี อ่องสกุล. *ประวัติศาสตร์ล้านนาฉบับสมบูรณ์.* พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๖๑.

อานันท์ กาญจนพันธุ์ และคณะ. *ธรรมศาสตร์หลวง และธรรมศาสตร์ราชกิจอนา.*

เชียงใหม่ : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และศูนย์ส่งเสริมและศึกษาวัฒนธรรมล้านนา วิทยาลัยครูเชียงใหม่, ๒๕๒๘.

_____. *หนังสืออนุโลมญาณกฎหมายโบราณ หักถกัมมวินิจชัยบาฬีฎีกาอมสมมุติราช.* เชียงใหม่ : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และศูนย์ส่งเสริมและศึกษาวัฒนธรรมล้านนา วิทยาลัยครูเชียงใหม่, ๒๕๒๗.

“...นอกจากความรู้และความเชี่ยวชาญแล้ว
ศิลปะอาหารการเขียนอันมีเอกลักษณ์ของศาสตราจารย์พิเศษ
องทอง จันทรางศุ ก็ช่วยให้หนังสือเล่มนี้อ่านเพลินอย่างวางไม่ลง
ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นคือผู้เขียนสามารถบอกเล่าทำให้ประวัติศาสตร์
และวัฒนธรรมในซอกหลืบของชุมชนเล็กๆ แห่งหนึ่งในประเทศไทย
เป็นที่รับรู้ได้ด้วยภาษาที่เข้าใจง่าย กฎหมายมั่งรายศาสตร์ที่ลึกลับ
ไปจากความเข้าใจของผู้นยุคปัจจุบันได้กลับมาเป็นเรื่องราวเล่าขาน
อีกครั้งหนึ่ง วัฒนธรรมการเคารพศอกของชุมชนที่ปฏิบัติกันมา
หลายชั่วอายุคนได้ตกทอดเป็นเรื่องราวและบทเรียนอันทรงคุณค่า
ต่อการพัฒนาหลักนิติธรรมในสังคมไทย และเหมาะแก่ยุคสมัยเป็นอย่างยิ่ง
ในบริบทของสังคมไทยปัจจุบัน...”

จาก คำนำ

